

सप्तरी जिल्लामा प्रचलित थारु भाषाका उखानहरुको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
नेपाल केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह
दोस्रो वर्षको दशौँ पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

अध्ययन पत्र

अध्येता
प्रकाश नारायण चौधरी
दोस्रो वर्षको क्रमाङ्क : ९६२०१५०
वि.वि दर्ता नं. ३-१-६-६९-९६
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि . कीर्तिपुर
२०७३

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत सप्तरी जिल्लामा प्रचलित थारु भाषाका उखानको संकलन र वर्गीकृत विश्लेषण शीर्षकको अध्ययन पत्र मैले नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु मोतिलाल पराजुलीको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यो अध्ययन पत्र तयार पार्ने क्रममा आफ्नो अति व्यस्त र मूल्यवान् समयका बीचमा पनि निरन्तर रूपमा अनेक सरसल्लाह, सुझाव एवं निदेशन दिएर सुमार्गमा डोऱ्याउने अध्ययन निर्देशक एवं विषय विशेषज्ञ आदरणीय गुरु मोतिलाल पराजुलीप्रति म चिरऱ्णणी रहनेछु ।

विविध समस्यासँग सङ्घर्ष गर्दै मलाई शिक्षाको यो स्तरसम्म ल्याइपुऱ्याउन अनुकुल वातावरण सृजना गरिदिने मेरा पूज्य पिता स्व. श्यामलाल चौधरी, आमा भोलादेवी चौधरी प्रति आजीवन ऱ्णणी रहनेछु । उखान संकलन गर्न सहयोग गर्ने दाइ हेम नारायण चौधरी र भाइ पुरुषोत्तम चौधरी प्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत अध्ययनपत्र तयार गर्ने क्रममा मलाई आवश्यक सहयोग र सल्लाह दिई प्रोत्साहित गर्ने मेरा सहृदयी मित्रहरुप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस अध्ययन कार्यमा आवश्यक पर्ने विभिन्न पुस्तक, पत्रपत्रिका तथा अध्ययन पत्रहरु उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने केन्द्रीय पुस्तकालय त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुरका सम्पूर्ण महानुभावप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा यस अध्ययन पत्र समुचित मूल्याङ्कनका लागि नेपाल केन्द्रीय विभाग समक्ष पेश गर्दछु ।

शैक्षिक सत्र : २०६८-२०६९

प्रकाश नारायण चौधरी
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

मिति :

विषय सूची

	पेज नं.
पहिलो परिच्छेद - अध्ययनपत्रको परिचय	१-४
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्या कथन	१
१.३ अध्ययन पत्रको उद्देश्य	१
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ अध्ययन पत्रको औचित्य	३
१.६. अध्ययन पत्रको सीमाङ्कन	३
१.७ सामग्री संकलन विधि	३
१.८ सामग्री विश्लेषणको सैदान्तिक ढाँचा	३
१.९ अध्ययन पत्रको रूपरेखा	४
दोस्रो परिच्छेद - उखानको सैदान्तिक स्वरूप	५-१८
२.१ उखान परिचय र परिभाषा	५
२.२ उखानका विशेषता	६
२.२.१ थारु भाषाको उखानको विशेषता	१०
२.३ उखानको तत्व	१०
२.४ उखानको वर्गीकरण	११
२.५ नेपाली उखानको अध्ययन परम्परा	१५
तेस्रो परिच्छेद - सप्तरी जिल्लामा प्रचलित थारु उखानको सङ्कलन र वर्गीकृत विश्लेषण	१९-३७
३.१ परिचय	१९
३.२ वर्गीकरण	१९
३.२.१ आकारका आधारमा उखानको वर्गीकरण	२०
३.२.१.१ एक वाक्यात्मक उखान	२०
३.२.१.२ जटिल वाक्यात्मक उखान	२०

३.२.२ व्यापकताका आधारमा उखानको वर्गीकरण	२०
३.२.२.१ स्थानीय परिवेशमा प्रचलित उखान	२०
३.२.२.२ व्यापक परिवेशमा प्रचलित उखान	२१
३.२.३ भाषिक संरचनाको आधारमा उखानको वर्गीकरण	२१
३.२.३.१ सरल वाक्यात्मक उखान	२१
३.२.३.२ जटिल वाक्यात्मक उखान	२१
३.२.४ पदक्रमका आधारमा उखानको वर्गीकरण	२२
३.२.४.१ व्याकरणात्मक पदक्रम भएका उखान	२२
३.२.४.२ आलङ्कारिक पदक्रम भएका उखान	२२
३.२.५ उखान टुङ्ग्याउने क्रियाको अवस्थाको आधारमा उखानको वर्गीकरण	२३
३.२.५.१ पूर्ण वाक्यात्मक उखान	२३
३.२.५.२ अपूर्ण वाक्यात्मक उखान	२३
३.२.६ करण अकरणका आधारमा उखानको वर्गीकरण	२३
३.२.६.१ करण क्रिया भएका उखान	२३
३.२.६.२ अकरण क्रिया भएका उखान	२४
३.२.७ भावका आधारमा उखानको वर्गीकरण	२४
३.२.७.१ सामान्यार्थक उखान	२४
३.२.७.२ विध्यर्थक उखान	२५
३.२.७.३ अनिश्चयार्थक उखान	२५
३.२.८ विषयवस्तुको आधारमा उखानको वर्गीकरण	२५
३.२.८.१ नीति चेतना सम्बन्धी उखान	२६
३.२.८.२ कृषि सम्बन्धी उखान	२६
३.२.८.३ ऋतु सम्बन्धी उखान	२७
३.२.८.४ जातपात सम्बन्धी उखान	२७
३.२.८.५ खानपिन सम्बन्धी उखान	२७
३.२.८.६ पशुपंक्षी र जीवजन्तुसम्बन्धी उखान	२८

४.२.८.७ हाँस्य व्यङ्ग्य सम्बन्धी उखान	२८
३.२.८.८ समाज सम्बन्धी उखान	२८
३.३ निष्कर्ष	२९
३.४ थारु उखानको विश्लेषण	२९
३.४.१ मौलिकताको आधारमा विश्लेषण	३०
३.४.२ संरचनाको आधारमा विश्लेषण	३२
३.४.२.१ करण अकरण क्रियाका आधारमा विश्लेषण	३२
३.३.२.२ प्रश्नात्मकताका आधारमा विश्लेषण	३२
३.४.२.३ लयात्मकताका आधारमा विश्लेषण	३३
३.४.२.४ आकारका आधारमा विश्लेषण	३३
३.४.२.५ अन्य भाषाको प्रभाव	३४
३.४.३ विषयवस्तुको आधारमा उखानको विश्लेषण	३४
३.४.३.१ सामाजिक विषय सम्बन्धी उखान	३४
३.४.३.२ परिवार सम्बन्धी उखान	३४
३.४.३.३ जातजाति सम्बन्धी उखान	३५
३.४.३.४ कृषि सम्बन्धी उखान	३५
३.४.२.५ खानपिन सम्बन्धी उखान	३६
३.४.३.६ विविध विषयसँग सम्बन्धित उखान	३६
चौथो परिच्छेद - उपसंहार	३८-७६
४.१ सारांश	३८
४.२ निष्कर्ष	३९
परिशिष्ट खण्ड एक	४०
परिशिष्ट खण्ड दुई	७७

पहिलो परिच्छेद अध्ययनपत्रको परिचय

१.१ विषय परिचय

सगरमाथा अञ्चलको छ, जिल्लाहरु मध्ये तराईको एउटा जिल्ला सप्तरी हो । सप्तरीमा आदिवासी जनजातिहरुको बसोबास रहेको छ । सप्तरीका यी आदिवासीहरुले बोलीचालीको रुपमा आफ्नै मौलिक भाषा थारु भाषाको प्रयोग गर्छन् । यो क्षेत्र ऐतिहासिक, धार्मिक, सामाजिक र राजनैतिक दृष्टिले समेत महत्वपूर्ण देखिन्छ । थारु भाषामा यहाँ बोलीचालीको रुपमा उखान लगायत लोकगीत, लोक कविता, लोक कथा, लोक गाथा, लोकनाटक र लोक साहित्यका अन्य विधा समेत प्रचलनमा रहेका छन् । यस क्षेत्रका थारु भाषाका उखानहरुको अध्ययन सघन रुपमा हुन नसकेको स्थितिमा यो अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ । यसबाट लोप हुने खतरामा रहेका मौखिक परम्परामा हुर्केका थारु भाषाका उखानहरुको सङ्कलनका साथै विशेषताहरुको पहिचान हुन जानेछ । सप्तरी जिल्लामा केन्द्रित रहेर उखानहरुको सङ्कलन र वर्गीकृत विश्लेषण कार्य यसमा गरिएको छ ।

१.२ समस्या कथन

सप्तरी जिल्लामा बसोबास गर्ने आदिवासी थारु समुदायका बोलीचालीमा प्रचलित थारु उखानहरुको अध्ययन सघन रुपमा हुन सकेको छैन । यस्तो अवस्थामा यहाँका उखानहरुको अध्ययनको आवश्यकता अनुभव गरी उखानमा मात्र केन्द्रित रहेर अध्ययन र विश्लेषण गर्नु प्रस्तुत अध्ययन पत्रको मूलभूत समस्या हो । अतः यस अध्ययन पत्रमा निम्नलिखित समस्याहरु उठाएर समस्या समाधान गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

(क) सप्तरीका थारु भाषामा के-कस्ता उखानहरु प्रचलित छन् ?

(ख) सङ्कलित उखानहरुको वर्गीकृत विश्लेषण कसरी गर्न सकिन्छ ?

१.३ अध्ययन पत्रको उद्देश्य

माथि उल्लिखित समस्यामा केन्द्रित रही सप्तरी जिल्लामा थारु भाषामा प्रचलित उखानको सङ्कलन, वर्गीकृत विश्लेषण गर्नु प्रस्तुत अध्ययन पत्रको मुख्य कार्य हो । यसमा निम्नलिखित उद्देश्यहरु रहेका छन् ।

(क) सप्तरीका थारु भाषामा प्रचलित उखानको सङ्कलन गर्ने ।

(ख) सङ्कलित उखानको वर्गीकृत विश्लेषण गर्ने ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

समग्र थारु भाषाका उखानहरूको वैज्ञानिक रूपले व्यापक अध्ययन विश्लेषण नभइसकेको अवस्थामा सप्तरी एउटा जिल्लालाई मात्र आधार बनाएर उखानको अध्ययन हुन नसक्नु कुनै अस्वाभाविक होइन । थारु भाषाका उखानको सन्दर्भमा केही अध्येताहरूले धेरथोर कार्य गरेका छन् । यस्ता अध्येताहरूले गरेको केही कार्यको विवरण यस प्रकार छन् ।

जीवेन्द्र देव गिरी २०४१:३९-६४ पश्चिमी तराईका थारु उखानहरू : एक अध्ययन शीर्षकको लेखमा प्रचलित थारु उखानको शब्दशक्ति, संरचना, गठन, लय, आकार, विषय र विविध विषयका आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

महेश चौधरीले थारु भाषाकै लिरौसी व्याकरण २०५६ मा थारु भाषाका उखान टुक्कामा अर्ति उपदेश पाइने कुरा उल्लेख गरेका छन् । यसमा चौतीसवटा थारु उखान संकलित छन् ।

तुलसी दिवसद्वारा सम्पादित थारु लोकवार्ता तथा लोक जीवन २०६५ मा उखानको परिचय, परिभाषा सहित थारु भाषाका उखानलाई वाक्यका आकार, वाक्यार्थ, विषयवस्तु र वाक्य संरचनाको आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

घनश्याम पौडेलको नेपाली र कैलाली जिल्लामा प्रचलित थारु उखानको तुलनात्मक अध्ययन (२०६८) शीर्षकको नेपाली स्नातकोत्तर शोधपत्रमा थारु उखानको समेत तुलनात्मक अध्ययन गरेका छन् । उनको अध्ययन कैलाली जिल्लामा मात्र केन्द्रित छन् ।

यसरी थारु भाषाको उखानको क्षेत्रमा केही कार्य भएका छन् । तर सप्तरीको थारु भाषाको उखानको अध्ययनमा भने यसभन्दा अगाडि कसैले प्रयास गरेको पाइँदैन । साहित्यका सम्बन्धमा अग्रगामी विद्वानहरूले केही आवाज उठाउन खोजे तापनि उखानका सम्बन्धमा कसैले केही कार्य गरेको देखिँदैन । यसर्थ सप्तरी जिल्लाका थारु भाषामा प्रचलित उखानले अध्ययनका सम्बन्धमा प्रस्तुत कार्य नै पहिलो कार्य भएको छ ।

१.५ अध्ययन पत्रको औचित्य

जनजिब्रोमा मात्र छरिएर रहेका उखानहरूलाई संकलन गरी व्यवस्थित रूपमा तिनीहरूको अध्ययन गरेर तयार पारिएको यो अध्ययन पत्र स्वतः औचित्यपूर्ण छ । यस अध्ययन पत्रबाट थारु लोकसाहित्यप्रति रुचि लिने लोकसाहित्य प्रेमीलाई लाभ भएको छ । यसले क्षेत्रीय अध्ययन अनुसन्धान परम्पराको विकासमा समेत मद्दत पुऱ्याएको छ ।

१.६ अध्ययन पत्रको सीमाङ्कन

प्रस्तुत अध्ययन पत्र नेपालको पचहत्तर जिल्ला मध्ये एउटा जिल्ला सप्तरीको भौगोलिक सीमाभित्र नै सीमित रही तयार पारिएको छ । सप्तरी जिल्लामा बहुजातीय, बहुभाषी, बहुधर्मालम्बी मानिसहरूका बसोबास रहेका छन् । यहाँ नेपाली भाषा बाहेक अन्य भाषाहरू पनि मातृभाषाका रूपमा प्रयोग गरिन्छन् । यस अध्ययन पत्रमा थारु भाषाका उखानलाई मात्र समावेश गरिएका छन् । अन्य भाषाका उखान यसमा समाविष्ट गरिएको छैन ।

१.७ सामग्री संकलन विधि

यो अध्ययन मूलतः क्षेत्रीय अध्ययन पद्धतिमा आधारित छ । क्षेत्रीय अध्ययनका क्रममा सप्तरी जिल्लाको विभिन्न गाउँमा गई त्यहाँका बूढापाकाहरूसँग परामर्श लिई उखान संकलन गरिएको छ । साथै वर्गीकृत विश्लेषणका क्रममा भने पुस्तकालीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

१.८ सामग्री विश्लेषणको सैदान्तिक ढाँचा

सप्तरीमा प्रचलित थारु भाषाका उखानको अध्ययनमा वर्णनात्मक अध्ययन विधिको उपयोग गरिएको छ । यस क्रममा उखानहरूको संकलनका साथै आकार, व्यापत्ता, भाषिक संरचना पदक्रम, उखान टुङ्ग्याउने अवस्था, करण अकरण, भाव र विषय वस्तुको आधारमा वर्गिकरण र मौलिकता, भाषा, विषय वस्तु र संरचनाको आधारमा विश्लेषण गरेर अध्ययन पत्र तयार गरिएको छ ।

१.९ अध्ययन पत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत अध्ययन पत्रलाई चार परिच्छेदमा विभाजन गरी विभिन्न शीर्षकमा विभाजन गरिएको छ ।

पहिलो परिच्छेद : अध्ययन पत्रको परिचय

दोस्रो परिच्छेद : उखानको सैदान्तिक रूपरेखा

तस्रो परिच्छेद : सप्तरी जिल्लामा प्रचलित थारु उखानको सङ्कलन र वर्गीकृत विश्लेषण

चौथो परिच्छेद : उपसंहार

परिशिष्ट खण्ड

परिशिष्ट एक : सप्तरीमा प्रचलित थारु भाषाका उखानहरु

परिशिष्ट दुई : उखान सङ्कलनमा सहयोग गर्ने व्यक्तिहरुको जानकारी

परिशिष्ट तीन : सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

दोस्रो परिच्छेद उखानको सैद्धान्तिक स्वरूप

२.१ उखान परिचय र परिभाषा

लोक साहित्य लोकमा प्रचलनमा रहेका साहित्य हो । मानिसले अभिव्यक्तिलाई संक्षेपमा तथा प्रभावपूर्ण ढंगले प्रस्तुत गर्न उखानको प्रयोग गर्छ । उखान संक्षिप्त हुन्छ र त्यसमा गहिरो भाव लुकेको हुन्छ । लोक जीवनमा विचार सम्प्रेषणको महत्वपूर्ण साधन उखान हो ।

उखानलाई अंग्रेजीमा प्रोभर्व, हिन्दीमा लोकोक्ति, कहावत, उर्दुमा मिस्त, गुजरातीमा उखाणु, भोजपुरीमा कहाउत, मैथलीमा कहवि, थारु भाषामा उखानलाई कहकुट भनिन्छ । नेपाली भाषामा उखानलाई लोकोक्ति वा आहान भनिन्छ । यसरी उखान प्रायः सबै भाषामा प्रचलित लोक साहित्यिक विधा हो । यसका विभिन्न विधाहरु छन् : लोकगीत, उखान, लोकगाथा, लोकनाटक, लोककथा, लोककविता, टुक्का, गाउँ खाने कथा आदि । यी मध्ये स्वरूपगत सूक्ष्मता र भाषिक गहनता भएको विधा उखान हो । वास्तवमा उखान लोक साहित्यको स्वरूपगत सूक्ष्मता र अर्थ गाम्भीर्य भएको विधा हो । यसलाई लोकोक्ति पनि भनिन्छ ।

उखानको जन्म भाषासँगै हुन्छ । यसको उत्पति र प्रयोग समाजमा नै हुने भएकोले कुनै समाजलाई बुझ्न त्यहाँ प्रचलित लोक विधा बुझ्नुपर्छ । उखान समाजको दर्पण हो । यसले सूत्रात्मक कथन प्रस्तुत गर्दछ । यथार्थ भनाइ र भोगाइ समेटेर बौद्धिक कालदेखि प्रचलनमा रही मानवीय रीतिरिवाज, संस्कृति, मूल्य मान्यता र ज्ञान जस्ता पक्ष समेटि यी उखान निर्माण भएका छन् ।

उखानलाई पूर्व र पश्चिमका विभिन्न विद्वानहरुले यसको प्रयोग, स्वरूप र विषयको निरूपण गरी आ-आफ्नै किसिमले परिभाषित गरेको पाइन्छ । ती मध्ये केही परिभाषाहरुलाई यहाँ उल्लेख गरिन्छ ।

“तत्त्वज्ञानका खँडहरबाट चुनेर निकालिएको टुक्रा अनि जोगाइएको अंश उखान हो ।” - अरस्तु (कृष्ण प्रसाद पराजुली-नेपाली उखान र गाउँखाने कथा : २०३९:२१)

“उखान व्यवहारिक जीवनमा मार्गदर्शक उक्ति हो ।” - फीस्ते (कृष्ण प्रसाद पराजुली नेपाली उखान र गाउँखाने कथा २०३९ : २२)

“उखान भाषाको ज्यान हो, जातिका अनुभवको सार हो ।” - पारसमणि प्रधान (कृष्ण प्रसाद पराजुली - नेपाली उखान र गाउँखाने कथा २०३९ : २२)

कुनै पनि जातिका भाषिक समुदायका विभिन्न व्यक्तिले पुस्तौँ पुस्तादेखि साभ्ना अनुभवका रूपमा संगालेका आख्यान अथवा दृष्टान्त मूलक अभिव्यक्तिको सामान्यीकरण नै उखानको रूपमा चलेको हुन्छ । उखान लोक जीवनका अनुभूतिको खँदिलो प्रकाशन हो । सानो टुक्रा उखानले पनि परिपक्व अनुभवको निचोड दिँदै लोक व्यवहारमा गहकिलो कुराको बोध गराउँछ । - (कृष्ण प्रसाद पराजुली - नेपाली उखान र गाउँखाने कथा २०३९ : २१)

उखान भनेको जातीय जीवनको सत्य तथा अनुभवसिद्ध ज्ञानका रूपमा तथा सार्वभौम एवं सार्वकालिक अभिव्यक्तिका रूपमा संक्षिप्त तथा सरल ढंगले प्रकट हुने जीवन्त र लोकप्रिय अभिव्यक्ति हो । - चूडामणि बन्धु (नेपाली लोक साहित्य : २०५८:३३४)

ज्ञान अनुभव, आस्था, विश्वास आदिबाट खारिएको लोक भाषाको सारपूर्ण कथन उखान हो । यसको निर्माणमा पठित अपठित सबैको महत्वपूर्ण योगदान छ । जीवेन्द्र देव गिरी - २०६७:३१४)

उपर्युक्त परिभाषाको अध्ययन गर्दा सूत्रात्मक र सारगर्भित रूपमा प्रयोग भई भाषालाई सजिलो, प्रभावकारी र आकर्षक बनाउने मानवीय ज्ञान र अनुभव सम्मिलित मानवीय जीवनलाई बाटो चिनाउने सार्थक दिगदर्शन गर्ने अभिव्यक्ति नै उखान हो ।

२.२ उखानका विशेषता

उखानले भाषानुसार सजीवता र जीवन्तता झल्काउँछन् । भाषालाई प्राणवान बनाउने उखान नै हुन् । विविध ज्ञान राशिलाई समाजमा छरिएर मानव जातिलाई उचित मार्ग देखाउनु उखानको विशेषता हो । विभिन्न विद्वानहरूले औँल्याएका विशेषताहरू निम्नानुसार छन् :

कृष्ण प्रसाद पराजुली (नेपाली उखान र गाउँखाने कथा २०३९:३३) ले उखानकै परिधिभित्र रहेर उखानको प्रकृति खोज्दा नेपाली उखानका मूल विशेषता निम्नलिखित हुन सक्छन् भनी बताएका छन् :

अ. सारगर्भिता	आ. संक्षिप्तता	इ. सरलता
ई. रूपविविधता	उ. सजीवता	ऊ. लोकप्रियता

धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदी (नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना २०४१:४२०-४२१) ले संयुक्त रूपमा उखानका विशेषतालाई यस प्रकार सङ्केत गरेका छन् ।

- अ. लोक अनुभवलाई आत्मसात गरेको हुनु ।
- आ. जनजिब्रोवाट नै विस्तारित र विकसित हुनु ।
- इ. गद्यात्मक भएर पनि लयात्मक हुन सक्नु ।
- ई. भाषालाई सिंगारी चुटकिलो र प्रभावकारी बनाउनु र
- उ. संक्षिप्त र सारगर्भित हुनु ।

चूडामणि बन्धु (नेपाली लोक साहित्य २०५८:३३३-३३४) ले औल्याएका उखानका विशेषताहरु निम्नानुसार छन् :

- अ. अनुभव सिद्ध ज्ञान
- आ. जातीय जीवनको सत्य
- इ. सार्वभौम र सार्वकालिक अभिव्यक्ति
- ई. संक्षिप्तता र सरलता
- उ. जीवन्ता र लोकप्रियता

मोतीलाल पराजुली र जीवेन्द्र देव गिरी - नेपाली लोक साहित्यको रूपरेखा (२०६८:३१४) ले संयुक्त रूपमा उखानका विशेषताहरुलाई निम्नानुसार औल्याएका छन् :

- अ. सूत्रबद्धता
- आ. संक्षिप्तता र सरलता
- इ. सम्बद्धता
- ई. जीवन्तता र लोकप्रियता
- उ. अनुभव सिद्धता
- ऊ. सार्वकालिकता

यसरी विभिन्न विद्वानहरुका दृष्टिमा देखा परेका उखानका विशेषता तिर आँखा लगाउँदा समग्रमा निम्न प्रकारका विशेषताले भरिएका उखानहरु लोकजीवनमा प्रचलित देखिएका छन् ।

क. सारगर्भिता

सारगर्भित हुनु उखानको आफ्नै निजीपन हो । उखान मानिसको जीवनयात्राको सारकै रूपमा आएका हुन्छन् । पुस्तौँ पुस्तादेखिका अनुभव र विभिन्न घटनाहरुका गाँठी कुरालाई समातेर जनजीवनका प्रसङ्गहरुलाई प्रतिध्वनित गराउनु उखानको मुख्य लक्षण हो ।

‘एक हातले ताली बज्दैन’ , ‘नाचन नजान्ने आँगन टेढो’ जस्ता उखानले विस्तृत अर्थ बोकेका हुन्छन् । उखानका एउटा सानो कथनले सिङ्गो अनुच्छेदलाई अर्थ्याउन सक्ने हुनाले उखान सारगर्भित हुन्छन् ।

ख. सजीवता

उखानमा दिनप्रतिदिनका भोगाइहरु प्रतिबिम्बित हुने भएकाले यसले भाषा र भावलाई जीवन्त राख्नमा मद्दत पुऱ्याएको हुन्छ । त्यसकारण उखानमा सजीवता छ भन्न सकिन्छ । जस्तै - घ्यू कहाँ पोखियो ? भागैमा, पुरेतको सम्पति जजमानको विपति आदि ।

ग. संक्षिप्तता

यो उखानको महत्वपूर्ण विशेषता हो । यिनको आकार र रूप देख्दा संक्षिप्त छ तर यिनले बोकेको अर्थ वा भाव व्यापक र विस्तृत रहेको छ । उखान आकारमा छोटो र थोरै समयमा प्रयोग गर्न सकिने हुनाले नै यिनको लोकप्रियता बढ्दै गएको हो । एउटा सानो लोटामा समुद्र अटाउन सक्ने क्षमता उखानमा हुन्छ । जस्तै - जंगलमा मङ्गल, देव न दानव जस्ता उखानले संक्षिप्त भित्र पनि व्यापक अर्थ जाहेर गर्दछ ।

घ. जातीयता र स्थानीयता

समाज नै उखानको जन्म स्थल र प्रयोग स्थल हो । समाजको राजनैतिक, भाषिक, आर्थिक, सामाजिक, प्राकृतिक आदि सम्पूर्ण पक्षहरुलाई उखानले जनाएका हुन्छन् । यस्ता उखानमा एकातिर समाजको जातीयता मान्यता र भनाइ भेटिन्छ भने अर्को तिर स्थानीय रङ्गोगन पनि पाइन्छ । स्थानीय विशेषता भल्कने गरी उखानको निर्माण गर्दा त्यहाँ रहेका जातिगत चालचलनलाई पनि समावेश गरेको पाइन्छ । जस्तो सुनारको सय चोट, लोहारको एकै चोट, जहाँ केरा उही बाहुनको डेरा जस्ता उखानले जातीयता र स्थानीयतालाई भल्काएका छन् ।

ड. रूप विविधता

सरल एवम् मिठासपूर्ण शब्दद्वारा कथनलाई अनुपम स्वाद दिएर प्रभावकारी बनाउने विशेषताले नै उखानहरु लोकप्रिय बन्न पुगेका छन् । साथसाथै रूप, रङ्ग, बोलीचाली आदि बाहिरी संरचनाका कारण पनि श्रोतालाई आकर्षण गर्न सक्ने सामर्थ्य उखानले राख्दछ । छोटो आकारका र तुकबन्दीयुक्त उखानहरु सजिलैसँग ग्रहण गर्न स्मरण गर्न सकिन्छ । उखानका विविध रूपमध्ये कुनै उखान केवल प्रश्न गर्ने मात्र हुन्छन् । कुनै प्रश्न उत्तर सहित हुन्छन् । कुनै तुकबन्दीयुक्त र लयात्मक हुन्छन् भने कुनै भाषान्तर प्रभावित उखानहरु छन् । जस्तै : पुस फासफुस, घ्यू केमा पोखियो ? भागैमा ।

च. सूत्रबद्धता

उखानहरुले थोरैमा धेरै कुरालाई अटाएका हुन्छन् । सूत्रका रूपमा रहेका हुन्छन्, जति फुकायो त्यति फुकदै जान्छन् । जस्तै : 'हात्तीको मुखमा जिरा' एक उखान हो । यो सूत्रबद्ध छ तर यसमा असीम भाव अन्तर्निहित छ । सूत्रका रूपमा यसलाई सम्झन र जति बेला पनि जिब्रोमा ल्याउन सकिन्छ । यसमा पाइने अर्थ गौरव र भाव सादृश्यका दृष्टिले यसको आयाम निकै फराकिलो छ ।

छ. सम्बद्धता

उखान वाक्य स्तरको रचना हो र यसले भावको सम्पूर्ण अभिव्यञ्जना बोकेको हुन्छ तर पनि व्यवहारमा प्रयोग हुँदा यसको मूल्य कुनै सन्दर्भसँग गाँसिएर मात्र प्रकट हुन्छ । वक्ताले पहिला कुनै विषयमा कुरा भिकेपछि उखानको प्रयोगद्वारा आफ्नो भनाइलाई प्रष्ट, सशक्त र प्रभावपूर्ण तुल्याउँछ । यसरी आफ्नो उपयोग र मूल्यका निम्ति अरुसँग सम्बद्ध हुनु उखानको एक उल्लेख्य विशेषता हो ।

ज. सार्वकालिकता

उखानहरुमा सार्वकालिकताको मात्रा अत्यधिक हुन्छ । सूक्तिका रुपमा ती ग्रहणीय हुन्छन् । 'आमाको काख अरुको लाख' जस्ता उखान जहिले पनि र जहाँ पनि उस्तै महत्वका हुन्छन् ।

२.२.१ थारु भाषाको उखानको विशेषता

थारु भाषाका उखानलाई अध्ययन गर्दा यसले थारु भाषीहरुको जीवन भोगाइमा आउने सुख, दुःखको गहन र रोचकतापूर्ण वर्णन गरिएको पाइन्छ । यिनीहरुमा मानवीय जीवन जीवित हुन्छ । उखानको उत्पत्ति अनुभव र ज्ञानको गर्भबाट भएको हुनाले उपदेशात्मक ज्ञान यिनीहरुको प्रमुख विशेषता हो । थारु भाषाका उखानमा सरलता संक्षिप्तता, जातीयता र स्थानीयता, सजीवता, सारगर्भिता, सत्यता जस्ता विशेषताहरु पाइन्छन् । समष्टि रुपमा थारु भाषाका उखानका विशेषतालाई यसरी लिन सकिन्छ :

- उखानको अभिव्यक्ति शैली मर्मस्पर्शी हुन्छ ।
- उखान समस्त लोकद्वारा स्वीकृत र व्यवहृत हुन्छन् ।
- उखान संक्षिप्त सूत्रबद्ध वाक्य हो ।
- उखानको अर्थ प्रायः व्यंग्य नै हुन्छ तर कुनै कुनै उखानले अभिधा अर्थ पनि बुझाउँछ ।
- उखानको शब्दावली र वाक्य विन्यास अधिकांश बोलचालको वास्तविक र व्यवहारिक भाषामाथि आधारित हुन्छ ।
- उखानको भाषा सामान्यतया अलंकृत र लयात्मक हुन्छ ।
- उखानको प्रयोग प्रसङ्ग अनुसार गरिन्छ । यो सूचना, निर्देशन, आलोचना र पोषणको लागि प्रयोग हुन्छ ।

२.३ उखानको तत्व

उखान लोक साहित्यका अन्य विधाका तुलनामा लघु आकारका हुन्छन् । उखानका मुख्य तत्वलाई तीन भागमा देखाउन सकिन्छ । ती तीन तत्व अन्तर्गत कथ्य, शैली र उद्देश्य पर्दछन् ।

उखानमा जे भनिएको छ त्यो नै उखानको कथ्य हो । उखानमा भन्नु पर्ने कुरा सोभै वा लाक्षणिक वा व्यञ्जनात्मक रूपबाट पनि व्यक्त गर्न सकिन्छ । कुनै पनि उक्तिको प्रसङ्ग र कथ्यले पनि उखानको अर्थ स्पष्ट गर्छ ।

उखानको आफ्नो उद्देश्य हुन्छ । उखानका माध्यमबाट व्यक्तिले केही भन्न चाहन्छ, उपदेश दिन चाहन्छ, सूचना दिन चाहन्छ अथवा कुनै विषयमा टिप्पणी वा आलोचना गर्न चाहन्छ ।

निष्कर्ष

लोकजीवनका विभिन्न पक्षसँग सम्बन्धित लोकसाहित्यको विधाका रूपमा उखानलाई लिने गरिन्छ । त्यसैले उखानमा लोकजीवनका कथा, व्यथा, आस्था, विश्वास, व्यवहार आदिको चित्रण भेटिन्छ । उखानले लोकजीवनमा प्रविष्ट पाएको हुन्छ । तसर्थ उखान अतीतको अनुभवको संगालो, वर्तमानको सहयात्री र भविष्यको मार्ग निर्देशक हो ।

उखान विविध आकारप्रकार र भावका हुन्छन् । यी विभिन्न विशेषताले युक्त हुन्छन् । यी मानव जीवनका सामाजिक, साँस्कृतिक, आर्थिक, नैतिक, राजनैतिक आदि पक्षका साथै प्रकृतिजन्य विशेषताले युक्त भएका हुन्छन् ।

२.४ उखानको वर्गीकरण

उखान लोक साहित्यका अन्य विधाभन्दा छोटो भए पनि यिनको वर्गीकरण गर्ने कार्य सजिलो छैन । उखानले एकातिर विभिन्न विषय वस्तु समेटेका हुन्छन् भने अर्कोतिर अभिव्यक्तिलाई प्रभावकारी तुल्याएका हुन्छन् । त्यसैले उखानको वर्गीकरण गर्दा विद्वानहरूले विषयगत अन्तर र रूपगत भिन्नता दुवैतिर दृष्टि पुऱ्याएको पाइन्छ । यसरी उखानको वर्गीकरण विद्वानहरूले बेग्ला बेग्लै तरिकाले गरेको पाइन्छ :

कृष्ण प्रसाद पराजुलीले नेपाली उखान र गाउँ खाने कथामा उखानको वर्गीकरण निम्नानुसार गरेका छन् ।

(क) रूपात्मक वर्गीकरण

अ. शब्दशक्ति मूलक (अभिधा, लक्षणा)

आ. संरचनात्मक दृष्टि

- अनुप्रासमूलक
- आकारगत
- उपमानमूलक
- गीतिप्रधान
- तुकबन्दीयुक्त
- प्रश्नमूलक
- प्रश्नोत्तरात्मक

(ख) विषयात्मक वर्गीकरण

अ. सामाजिक तथा नीतिचेतना सम्बन्धी

आ. ज्ञान-विज्ञान सम्बन्धी

इ. कृषि-व्यवसाय सम्बन्धी

ई. लोक विश्वास सम्बन्धी

उ. विविध विषय सम्बन्धी

- हास्यव्यङ्ग्य सम्बन्धी
- इतिहास सम्बन्धी
- प्रकृति सम्बन्धी
- पशुपंक्षी सम्बन्धी

(नेपाली उखान गाउँखाने कथा २०३९:३९-४६)

जीवेन्द्र गिरीले थारु भाषाको उखानको वर्गीकरण र विश्लेषण गर्ने क्रममा थारु भाषाको उखानको यसरी वर्गीकरण गरेका छन् ।

क. शब्दशक्तिमूलक

अ. अभिधामूलक आ. लक्षणामूलक

ख. संरचनात्मक

अ. गठनको आधार

- पूर्ण वाक्य

- अपूर्ण वाक्य
 - प्रश्नात्मक
 - प्रश्नोत्तरात्मक
- आ. लयको आधारमा
- विशिष्ट लयात्मक
 - सामान्य
- इ. आकारको आधार
- साना आकार भएका
 - अति लामा आकार भएका

ग. विषयात्मक

अ. जीवन जगत

आ. खेतीपाती सम्बन्धी

इ. खानपिन सम्बन्धी

ई. लोकविश्वास सम्बन्धी

उ. नीतिचेतना सम्बन्धी

ऊ. हास्यव्यङ्ग्य सम्बन्धी

ए. विविध विषय सम्बन्धी

(पश्चिमी तराईका थारु उखानहरु एक अध्ययन २०४१ : ३९-६४)

चूडामणि बन्धुले उखानको वर्गीकरण निम्नानुसार गरेका छन् ।

- (क) शब्द स्रोतका आधारमा
- (ख) वाक्य संरचनाका आधारमा
- (ग) वाक्यार्थ वा भावका आधारमा
- (घ) दृष्टि विन्दुका आधारमा
- (ङ) आकारका आधारमा
- (च) अर्थका आधारमा

(नेपाली लोकसाहित्य २०५८ : ३३८-३४१)

उपर्युक्त विहानहरूले गरेका छुट्टाछुट्टै वर्गीकरणको आधारका साथै सङ्कलित उखानहरूको निम्न लिखित आधार निर्माण गर्न सकिन्छ :

(क) आकारका आधारमा वर्गीकरण

- एक वाक्यात्मक उखान
- जटिल वाक्यात्मक उखान

(ख) व्यापकताका आधारमा

- स्थानीय परिवेशमा प्रचलित उखान
- व्यापक परिवेशमा प्रचलित उखान

(ग) भाषिक संरचनाका आधारमा उखान

- सरल वाक्यात्मक उखान
- जटिल वाक्यात्मक उखान

(घ) पदक्रमका आधारमा

- व्याकरणात्मक पदक्रम भएका उखान
- आलङ्कारिक पदक्रम भएका उखान

(ङ) उखान टुङ्ग्याउने क्रियाको आधारमा

- पूर्ण वाक्यात्मक उखान
- अपूर्ण वाक्यात्मक उखान

(च) करण र अकरणका आधारमा

- करण क्रिया भएका उखान
- अकरण क्रिया भएका उखान

(छ) भावका आधारमा

- सामान्यार्थक
- विध्यर्थक
- अतिश्चयार्थक

(ज) विषयवस्तुका आधारमा वर्गीकरण

- नीति चेतना सम्बन्धी
- कृषि सम्बन्धी
- ऋतु सम्बन्धी
- जातपात सम्बन्धी
- खानपिन सम्बन्धी
- पशुपंक्षी र जीवजन्तु सम्बन्धी
- हास्यव्यङ्ग्य सम्बन्धी
- समाज सम्बन्धी

निष्कर्ष

उखान वर्गीकरण गर्नु सजिलो विषय होइन तापनि विभिन्न पूर्वीय, पाश्चत्य र नेपाली विद्वानहरुको उखानको वर्गीकरणको आधार लिई सप्रीका थारु भाषाका उखानलाई वर्गीकरण गर्न सकिने आधार तयार गरिएको छ ।

२.५ नेपाली उखानको अध्ययन परम्परा

नेपाली उखान नेपाली भाषा र नेपाली जाति जतिकै लामो इतिहास भएका र ऐतिहासिक, साहित्यिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र भाषिक दृष्टिकोणले ज्यादै महत्वपूर्ण रहेको छ । कतिपय उखानहरु संकलन र संरक्षणको अभावमा लुप्त भइसकेका छन् । मानव सभ्यता र संस्कृतिका धरोहरका रूपमा रहेका उखानलाई वैज्ञानिक किसिमले खोज कार्य गरी संरक्षण गर्नु आवश्यक छ ।

नेपाली भाषा बोलिने ठाउँमा प्रशस्त मात्रामा नेपाली उखानहरु छरिएर रहेको पाइन्छन् । यस्ता उखानलाई संकलन गरी व्यवस्थित रूपमा संरक्षण गर्ने कार्यमा विभिन्न विद्वानहरु शताब्दी अघिदेखि नै लागि परेका छन् । हालसम्म नेपाली उखानको खोजी कार्यमा योगदान पुऱ्याउँदै संकलन गरेर कृति प्रकाशित गर्ने हस्तीहरुको आधारमा नेपाली उखानको अध्ययन परम्परा अवलोकन गर्न सकिन्छ । नेपाली उखानको सङ्कलन, खोज अनुसन्धान र अध्ययन परम्पराको थालनी गर्ने पहिलो व्यक्ति मोतिराम भट्ट नै हुन् । यहाँबाट शुरु भएको उखानको अध्ययन परम्परालाई मेटोमोटी रूपमा वर्तमान सम्म निम्न रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

-) मोतिराम भट्ट, उखानको बखान र जान्ने कथाको सङ्ग्रह, वि.सं. १९५२
-) काजी महावीर सिंह गढतौला, काशी उखान बखानको प्रवाह, वि.सं. १९६०
-) पादरी गंगा प्रसाद प्रधान, दार्जलिङ्ग नेपाली उखानको पोस्तक वि.सं. १९६५
-) पुष्कर शमशेर, काठमाडौँ नेपाली उखान र टुक्काको वर्णानुक्रमानुसारी सूची र वाक्यांश, वाक्यपद्धति इत्यादीको कोश खण्ड १ र खण्ड २, वि.सं. १९९८ र उखान टुक्का कोश वि.सं. २०२४
-) पारसमणि र अमरमणि प्रधान, कालिम्पोङ नेपाली चल्ती उखान वि.सं. २०११
-) सत्यमोहन जोशी, काठमाडौँ, हाम्रो लोक संस्कृति वि.सं. २०१४
-) शंकर प्रसाद श्रेष्ठ, हाम्रो उखान टुक्का, वि.सं. २०१८
-) कृष्ण चन्द्र अर्याल, काठमाडौँ, लौकिक न्यायमणिमाला वि.सं. २०१९
-) हर्षनाथ शर्मा भट्टराई, काठमाडौँ, नेपाली उखान टुक्का र वाक्यांश वाक्यपद्धति सहित वि.सं. २०२३
-) त्रिलोक नेउपाने, चैनपुर, नेपाली उखान सङ्ग्रह वि.सं. २०२४
-) पं. भोलानाथ दाहाल, चैनपुर, उखान सङ्ग्रह (सहस्रावली) वि.सं. २०२७
-) रत्नाकार देवकोटा, जुम्लेली शब्द र उखान संग्रह २०२७, केन्द्रीय नेपाली भाषाका उखान र गाउँखाने कथा वि.सं. २०५८
-) राममणि आचार्य दीक्षित, उखान संग्रह वि.सं. २०२७
-) प्रदीप रिमाल, कर्णाली लोकसंस्कृति - खण्ड ५ वि.सं. २०२८
-) कालीभक्त पन्त, हाम्रो सांस्कृतिक इतिहास वि.सं. २०२८
-) बट्टी विशाल पोखरेल, बैतडेली उखानको वर्गीकरण वि.सं. २०३५
-) मोहन राज शर्मा, शब्द रचना र वर्ण विन्यास वि.सं. २०३६
-) तुलसीप्रसाद हुंगाना, नेपाली रचनाशिल्प वि.सं. २०३७
-) कृष्ण प्रसाद पराजुली, नेपाली उखान र गाउँखाने कथा वि.सं. २०३९
-) विजय चालिसे, डोटेली लोक साहित्य र संस्कृति वि.सं. २०३९

-) हिरा बहादुर खडका, उखान संग्रह र चुटुकिला वि.सं. २०४१
-) पूर्ण प्रसाद नेपाल यात्री, भेरी लोकसाहित्य वि.सं. २०४१
-) कूलप्रसाद कोइराला नेपाली, मैथिली उखानको तुलनात्मक अध्ययन, वि.सं. २०४१
-) रामचन्द्र ढुंगाना, उखानको बखान वि.सं. २०४२
-) श्रीधर गौतम, उखान र वाक्य पद्धति २०४३
-) हिरामणि पौड्याल पर्वती भाषिकाको स्वरूप र संरचना वि.सं. २०४४
-) शिवप्रसाद पौड्याल, लुम्बिनी क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली उखानको अध्ययन, वि.सं. २०५१
-) मुकुण्ड आचार्य, भोजपुरी उखान टुक्का वि.सं. २०५३
-) रमेश अधिकारी, काठमाडौं नेपाली टुक्का संग्रह वि.सं. २०५३
-) कृष्ण चन्द्र सिंह प्रधान संयोजक ने.रा.प.प्र. नेपाली साहित्य कोष, २०५५
-) डा. शम्भुप्रसाद कोइराला, लोक साहित्य सिद्धान्त र विश्लेषण वि.सं. २०५५
-) अनिरुद्र तिमल्सिना, नेपाली भाषाका उखान कलात्मक अभिव्यक्तिका नमूना, वि.सं. २०५५
-) जीन्द्र देव गिरी, लोक साहित्यको अवलोकन वि.सं. २०५६
-) भ्रमक प्रसाद शर्मा, नेपाली अंग्रेजी उखान कोष वि.सं. २०५७
-) चूडामणि बन्धु, नेपाली लोकसाहित्य वि.सं. २०५८
-) शिव प्रसाद पौड्याल, नेपाली उखानको विषयात्मक अध्ययन, वि.सं. २०६०
-) जीवेन्द्र देव गिरी र मोतीलाल पराजुली, नेपाली लोक साहित्यको रूपरेखा वि.सं. २०६८
- कुनै न कुनै रूपमा उखान सम्बन्धी चर्चा गरिएका लेख रचना आफ्ना पुस्तकहरूमा समावेश गरी उखानको भण्डार र अध्ययनमा सहयोग पुर्याउने हेतुले कलम चलाउने अन्य थुप्रै विद्वानहरू छन् ।

त्यसैगरी शिक्षण संस्थाको नियम अनुसार पढाइको सिलशिलामा नेपाली भाषा भाषिकाका उखानहरूका सम्बन्धमा अनुसन्धानात्मक कार्य गरी शोधपत्र कार्यपत्र आदिद्वारा उखानको संरक्षण गर्ने कार्य विभिन्न विद्वानहरूबाट भएको छ ।

तेस्रो परिच्छेद

सप्तरी जिल्लामा प्रचलित थारु उखानको सङ्कलन र वर्गीकृत विश्लेषण

३.१ परिचय

नेपाल सानो राष्ट्र भए पनि जातीय, धार्मिक, भाषिक एवम् सांस्कृतिक विविधताले युक्त देश हो । यो देश जातजाति, भाषा, धर्म, संस्कृति आदिको दृष्टिकोणले समृद्ध रहेको छ । नेपालमा विभिन्न भाषा परिवारका भाषाहरु बोलिन्छ । ती मध्ये भारोपेली भाषा परिवार अन्तर्गत पर्ने विभिन्न भाषाहरु बोल्नेको संख्या नेपालमा सर्वाधिक रहेको छ । भारोपेली परिवार अन्तर्गत पर्ने नेपाली, मैथिली, अवधि, थारु, हिन्दी, भोजपुरी आदि भाषाहरु नेपालमा प्रचलनमा रहेका छन् ।

भारोपेली परिवार अन्तर्गत पर्ने थारु भाषा अस्तित्वमा रहेको स्वतन्त्र भाषा हो । नेपालमा प्राचीन समयदेखि नै थारु भाषा प्रचलित रहेको पाइन्छ । यस भाषाको लिखित साहित्य तथा लोक साहित्य देशभित्र र देश बाहिर पनि प्रचलित रहेको छ । थारु भाषाको लोक साहित्यको अध्ययन न्यून रूपमा भएको पाइन्छ । थारु लोक साहित्य सप्तरी जिल्लामा पनि व्यापक रूपमा प्रचलित छ । त्यसभित्र महत्वपूर्ण उखानहरु पनि विद्यमान छन् । तिनको व्यवस्थित अध्ययन अभै हुन नसकेको स्थितिमा प्रस्तुत अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ । सङ्कलित उखानहरु परिशिष्ट - एक मा दिइएका छन् । त्यसबाट तिनको स्वरूप ठम्याउन सकिन्छ । तिनको वर्गीकरण निम्न अनुसार यहाँ गरिएको छ ।

३.२ वर्गीकरण

थारु भाषाको लोक साहित्य थारु जातिका मूल बास स्थान रहेको तराईका जिल्लाहरुमा सीमित भएको देखिन्छ । सप्तरी जिल्ला पनि थारु जातिको बसोबास भएको जिल्ला हो । यस क्षेत्रमा पनि थारु लोक साहित्यको विकास प्रचुर मात्रामा भएको पाइन्छ । यसको व्यवस्थित तरिकाले अध्ययन भएको छैन । विदेशी तथा स्वदेशी विद्वानहरुले गरेका वर्गीकरणको आधार लिई यहाँका उखानहरुको वर्गीकरण गरिएको छ ।

३.२.१ आकारका आधारमा उखानको वर्गीकरण

उखानको निर्माण वाक्यात्मक संरचनाका आधारमा गरिए पनि एउटै अकारमा पाइँदैन । कुनै उखान वाक्यांशका रूपमा निर्माण भएका छन् । उखानको बनोटको आकारलाई हेरेर पनि वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । उखानहरू कुनै एक वाक्यात्मक हुन्छन् भने कुनै जटिल वाक्यात्मक हुन्छन् ।

३.२.१.१ एक वाक्यात्मक उखान

एकै वाक्यमा टुडिगने उखान एक वाक्यात्मक उखान हुन् । जस्तै :
थुमथुमके देवता ।
पुसके दिन फुस ।

३.२.१.२ जटिल वाक्यात्मक उखान

एक भन्दा बढी वाक्यात्मक उखानलाई जटिल वाक्यात्मक उखान भनिन्छ । जस्तै :
जखनु हगन, तखनुवे लगन ।
जेहेन बाप तेहेन बेटा, जेहेन महताइर तेहेन बेटा ।

३.२.२ व्यापकताका आधारमा उखानको वर्गीकरण

उखान समाजका साभ्का सम्पत्ति हुन् । यिनीहरू सामाजिक उत्तिका रूपमा स्थानीय विशेषतालाई लिएर आएका हुन्छन् । यसरी प्रयोग हुने क्रममा कुनै उखान सीमित परिवेश भित्र मात्र प्रयोग भएका हुन्छन् भने कुनै उखान व्यापक परिवेशमा प्रचलित रहेका हुन्छन् । यस आधारमा उखानलाई दुई भागमा बाँडन सकिन्छ ।

३.२.२.१ स्थानीय परिवेशमा प्रचलित उखान

यी उखानहरू सप्तरी जिल्लाको सेरोफेरोलाई मात्र समेट्ने गरी प्रयोग भएका उखान हुन् । जस्तै :
अघाइल बौकुलाके पोठी तीत ।

दुरके ढोल सुनैले सोहान लागल ।
हर देके हरवाही लागे ।

३.२.२.२ व्यापक परिवेशमा प्रचलित उखान

थारु भाषामा बाहेक अन्य ठाउँ र भाषामा समेत प्रचलनम रहेका उखानहरु यस अन्तर्गत पर्दछन् । जस्तै :
इन्द्रके अगामे स्वर्गके बयान ।
एक पन्थ दो काज ।
घरके मुर्गी दाइल बराबर ।
जङ्गलमे मङ्गल ।
भाइ फुटे गँवार लुटे ।

३.२.३ भाषिक संरचनाको आधारमा उखानको वर्गीकरण

संरचनाको आधारमा सरल र जटिल गरी दुई प्रकारका हुन्छन् ।

३.२.३.१ सरल वाक्यात्मक उखान

एउटा मात्र समापिका क्रिया भएको संक्षिप्त आकारको उखानलाई सरल वाक्यात्मक उखान भनिन्छ । यस्तो उखानमा क्रिया नआए पनि लुप्त अवस्थामा हुन्छ । जस्तै :
एक हाथसे ताली नै बजैछै ।
जंगलमे मंगल ।

३.२.३.२ जटिल वाक्यात्मक उखान

दुई वा दुई भन्दा बढी वाक्यात्मक उखानहरुको योग भएर जटिल वाक्यात्मक उखान बन्छ । सापेक्ष (जब-तब) र निरपेक्ष (र, तर, पनि) संयोजकले जोडिएको हुन्छ । जस्तै :
जकर लाठी ओकर भैंस ।
जबतक सास, तबतक आस ।

३.२.४ पदक्रमका आधारमा उखानको वर्गीकरण

वाक्यमा प्रयोग हुने सम्पूर्ण पदको आफ्नो निश्चित स्थान वा क्रम हुन्छ । त्यही स्थान वा क्रममा रहेर पदहरू वाक्यमा प्रयोग हुने कार्यलाई पदक्रम भनिन्छ । कर्ता, कर्म, क्रिया, विशेषणको वाक्यभित्र एउटा निश्चित स्थान हुन्छ । त्यस आधारमा उखानलाई दुई वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

३.२.४.१ व्याकरणात्मक पदक्रम भएका उखान

व्याकरणात्मक पदक्रम अन्तर्गत सकर्मक क्रिया भएका वाक्यमा कर्ता Γ कर्म Γ क्रियाको क्रम रहन्छ, र अकर्मक क्रिया भएको वाक्यमा कर्ता Γ क्रियाको क्रम रहन्छ भने विस्तारित वाक्यमा पनि निश्चित स्थान तोकिएको हुन्छ । जस्तै :

अरह्यालसे करैमे मजा ।

मेहनतके फल मिठ ।

लोहा लोहाके काटैछै ।

३.२.४.२ आलङ्कारिक पदक्रम भएका उखान

कुनै विषयप्रति व्यक्त गरिने भनाइलाई कलात्मक रूपमा व्यक्त गर्नको लागि व्याकरणद्वारा निर्धारित क्रमलाई भङ्ग गरिएको विशिष्ट क्रमलाई आलङ्कारिक पदक्रम भनिन्छ । साहित्यिक अभिव्यक्ति दिने क्रममा भाषिक सौन्दर्य सृष्टि गर्नका लागि यस्तो पदक्रमको प्रयोग गरिन्छ । यस्तो पदक्रममा कुनै पदको निश्चित स्थान हुँदैन । प्रयोक्ताको इच्छा वा शैली अनुसार पदहरू आएका हुन्छन् । जस्तै :

धान खाइछै मुस चोट पावैछै बेङ्ग ।

बाइल खेलकै गदहा माइर खेलकै जोलहा ।

वियाह करी देरसे खेत जोती सबेरसे ।

३.२.५ उखान टुङ्ग्याउने क्रियाको अवस्थाको आधारमा उखानको वर्गीकरण

उखानमा प्रयुक्त क्रियाको आधारमा उखानलाई पूर्ण वाक्यात्मक र अपूर्ण वाक्यात्मक गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

३.२.५.१ पूर्ण वाक्यात्मक उखान

वाक्यात्मक संरचनामा समापिका क्रियामा टुङ्गिएका उखानलाई पूर्ण वाक्यात्मक उखान भनिन्छ । जस्तै :

अकलमन्दके इसारा काफी ।

अगुताइल कुम्हराह दाँतसे माइट खनैछै ।

कडगालसे जन्जाल निक ।

लातके भूत बातसे नै मानैछै ।

३.२.५.२ अपूर्ण वाक्यात्मक उखान

उखानको संरचनामा असमापिका क्रियामा टुङ्गिएका उखानलाई अपूर्ण उखान भनिन्छ ।

जस्तै :

करिया अक्षर भैस वरावर ।

गागरमे सागर ।

लोभसे लाभ लाभसे विलाप ।

३.२.६ करण अकरणका आधारमा उखानको वर्गीकरण

उखानलाई वाक्यले प्रयोग गर्ने अर्थका आधारमा करण र अकरण गरी वर्गीकरण गरिन्छ ।

३.२.६.१ करण क्रिया भएका उखान

उखानको वाक्यात्मक संरचनाले सकारात्मक अर्थ प्रदान गरेमा त्यस्तो उखानलाई करण क्रिया भएको उखान भनिन्छ । जस्तै :

अदहा घैला पाइन छलकैत जाइछै ।

करल खेती या बरहल बेटी एके हैछै ।
गोइठाके आइग धिरेधिरे सुनगैछै ।

३.२.६.२ अकरण क्रिया भएका उखान

उखानको वाक्यात्मक संरचनाले नकारात्मक अर्थ प्रदान गरेमा त्यस्ता उखानलाई अकरण क्रिया भएका उखान भनिन्छ । जस्तै :

एक हातसे रोटी नै पाकैछै ।

नै करबै नै खेबै ।

नै ममासे कन्हो मामा निक ।

बहौत विलाइ मुस नै मारैछै ।

३.२.७ भावका आधारमा उखानको वर्गीकरण

क्रियाद्वारा वक्ताको मनोभाव वा मनोवृत्ति जनाउने कोटीलाई भाव भनिन्छ । अर्थात् वक्ताको अभिप्राय अनुरूप एउटै क्रियाले दिने विभिन्न अर्थलाई नै भाव भनिन्छ । कुनै पनि वाक्यमा बाह्य संरचनाको साथै आन्तरिक अर्थ वा भाव पनि रहेको हुन्छ । यसरी वाक्यात्मक उखानले आन्तरिक अर्थका रूपमा वक्ताको मनोभावलाई टड्कारो रूपमा व्यक्त गरेको पाइन्छ । भावका आधारमा उखानलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरिएको छ ।

(क) सामान्यार्थक उखान

(ख) विध्यर्थक उखान

(ग) अनिश्चयार्थक उखान

३.२.७.१ सामान्यार्थक उखान

वक्ताको सामान्य मनोभाव बुझाउने उखानलाई सामान्यार्थक उखान भनिन्छ । करण, अकरण र तीनवटै कालका सबै पक्षमा यस अन्तर्गतको उखान व्यक्त गर्न सकिन्छ । जस्तै :

घरमे बाघ बाहरमे विलाइ ।

चोरचोर मसियोत भाइ ।

तरहथीमे दही नै जमैछै ।

३.२.७.२ विध्यर्थक उखान

मूलतः आज्ञा र इच्छाको मनोभाव बुझाउनेलाई विध्यर्थक भनिन्छ । आदेश, इच्छा वा उपदेशका रूपमा व्यक्त भएका उक्ति नै विध्यर्थक उखान हुन् । जस्तै :

अनकर खेवै टाड पसाइरके आपन खेवै टाट लगाके ।

काम उसरल दुःख विसरल ।

खेवा त खो ने त ठुइस देवौ ।

नै कर नै डर ।

३.२.७.३ अनिशचयार्थक उखान

वक्ताको अभिप्राय अनुसार कुनै वाक्यको क्रियाको काम हुने वा नहुने अनिशचयको भाव बुझाएमा त्यस्तो भावलाई अनिशचयार्थक भनिन्छ । यस्तो भाव बुझाउने उखानले काम हुने वा नहुने निश्चित रूपमा किटान नगरी केवल सम्भावना वा सङ्केत मात्र बुझाउँछ । सम्भावनार्थक र सङ्केतार्थक दुवै अनिशचयार्थक भाव अन्तर्गत पर्दछन् । सम्भावनार्थकले काम हुने नहुने सम्भावना मात्र जनाउँछ र सङ्केतार्थक उखानले कार्य र कारणको सम्बन्ध जनउँछ । जस्तै :

बार उखारने मुर्दा हलुक ?

बिना पादने नै गन्हाइछै ।

महताइरके दूध चुइसके नै भैलौ बापके ठेडगङ्गन चूइसके हैतौ ?

३.२.८ विषयवस्तुको आधारमा उखानको वर्गीकरण

उखान जीवन जगतका तीता मीठा क्षणका संगालो पनि हुन् । त्यसैले कुनै न कुनै विषयसँग सम्बन्धीत भएर आएका हुन्छन् । कुनै उखानमा वाच्यार्थ प्रमुख हुन्छ र व्यङ्ग्यार्थ गौण हुन्छ । वाच्यार्थ प्रधान होस् वा व्यङ्ग्यार्थ प्रधान होस् दुवै उखानमा विषय भने अवश्य रहेको हुन्छ । जस्तै : कृषिका कुराहरु, नीतिका कुराहरु, पारिवारिक चलन, सामाजिक कुराहरु

आदि । विषय भन्ने कुरो जति केलायो उती फेला पर्ने हुनाले सालाखाला रुपमा यी तलका विषयहरु राखिएका छन् ।

- नीति चेतना सम्बन्धी उखान
- कृषि सम्बन्धी उखान
- ऋतु सम्बन्धी उखान
- जातपात सम्बन्धी उखान
- खानपिन सम्बन्धी उखान
- पशुपंक्षी र जीवजन्तु सम्बन्धी उखान
- हास्यव्यंग्य सम्बन्धी उखान
- समाज सम्बन्धी उखान

३.२.८.१ नीति चेतना सम्बन्धी उखान

सोभो अर्थले भने पनि व्यङ्ग्य अर्थ लगाए पनि उखानले नीति उपदेश नै दिएको हुन्छ । उखानले त्यो भाषी समाजको यथार्थ चित्रण गर्ने हुनाले उखान बाटै समाजको लोक व्यवहार, रहनसहन, घरेलु कामकाज, सामाजिक चलन, अध्ययन गर्न सकिन्छ । यति मात्र नभई समाजले स्वीकारेको कुरा, असल खराब सम्पूर्णको मर्यादा र नियम तोकेको हुन्छ । जस्तै :

अग्रसोच सदा सुख ।

अनकर आस नित उपवास ।

अनकर सिखाइल अढाइ घण्टा ।

३.२.८.२ कृषि सम्बन्धी उखान

थारुहरुको मुख्य पेशा कृषि भएकोले होला कृषि सम्बन्धी उखानहरु थारु भाषामा प्रसस्तै भेटिन्छ । खेतीपाती राम्रो पार्न कतिखेर मल हाल्नुपर्छ ? कुन अन्नलाई बढी पानी चाहिन्छ ? कुनलाई कम चाहिन्छ । यी सम्पूर्ण कुराहरु उखानमा पाइन्छन् ।

जस्तै :

अगतिया बेटा अगतिया बुटा ।

अदरा गेल तिनो गेल सन, साठी, कपास, हथिया गेल सबकुछ गेल अँगला पैछला चाँस ।
घोकन्ता विद्या धावन्ती खेती ।

३.२.८.३ ऋतु सम्बन्धी उखान

ऋतु सम्बन्धी उखानहरु थारु भाषामा प्रसस्त मात्रामा पाइन्छन् । गर्मीका, वर्षातका,
जाडोका उखानहरु बढीजसो भेटिन्छन् । जस्तै :
चैतके गाछी माघके बाछी ।
ने माघ जाड ने मेघ जाड हावा बहे तवे जाड ।
साउनके सागपात भदौके दही आसिनके शीतसे बचल रही ।

३.२.८.४ जातपात सम्बन्धी उखान

कुनै पनि भाषा समुदायको आफ्नै नीतिनियम, रीतिरिवाज हुन्छ । थारुभाषीहरुको पनि
आफ्नै अलग्गै नीति नियम रितिरीवाज छ । यसै अनुसार मान्य अमान्य कुराहरु पनि छ । तल्लो
जात र माथिल्लो जातको भेदभाव छ ।

राम्रो कामलाई सराहना गर्ने र नराम्रो कामलाई नराम्रो भन्ने चलन यिनीहरुमा पनि छ,
। जस्तै :
मियाके दौड मस्जिद तक ।
सोनारके सय चोट लोहारके एके चोट ।

३.२.८.५ खानपिन सम्बन्धी उखान

थारुहरु खानामा निकै सौखिन हुन्छन् । उनीहरुको मनपर्ने खाना दाल, भात, तरकारी,
माछा, मासु, दूध, दही, चिउरा हो । के खाँदा शरीरलाई फाइदा गर्छ र के खाँदा हानि गर्छ भन्ने
कुरा उखानमा पाइन्छ । जस्तै :
एकबेर खाइ जोगी, बेरबेर खाइ रोगी ।
खैबै पिबै सुतबै बाम डाक्टर बैद्यके नै कोनो काम ।
मौस खाइ मौस लगाइ ।

३.२.८.६ पशुपंक्षी र जीवजन्तुसम्बन्धी उखान

थारु उखानमा तराई प्रदेशतिर पाइने पशुपंक्षी र जीवजन्तुको प्रयोग निकै भएको पाइन्छ । जीवजन्तुमा प्रायः जसो हात्ती, घोडा, कुकुरको प्रयोग भएको छ भने पशुपंक्षीमा काग, कोइली, हाँस, बकुल्ला, कुखुराको प्रयोग बढी भएको पाइन्छ । यी जीवजन्तु र पशुपंक्षीसँग थारुहरु निकै परिचित छन् ।

जस्तै :

एक मुर्गी नौ बच्चा नौ बियाइल भोइर अँगना ।

कुत्ता काटे अनचिन्हारके बनिया काटे चिन्हारके ।

कुत्ताके कोने काम नै बैठैके फुर्सद नै ।

कौवासे कोइली चंख ।

४.२.८.७ हाँस्य व्यङ्ग्य सम्बन्धी उखान

थारु उखानमा हास्यव्यंग्य सम्बन्धी उखानहरु पनि पाइन्छ । कतिपय कुराहरु सोभै भन्न नराम्रो लाग्छ तर त्यही कुरालाई घुमाएर भन्दा भन्नेलाई पनि चित्त बुझ्छ र बुन्नेलाई पनि त्यस्तै गहिरो असर पर्छ । त्यस्ता व्यंग्यार्थ उखानहरु सुन्दा हाँसो पनि उठ्छ ।

जस्तै :

अन्हाराके देख्ने कोन या बैहिराके सुन्ने कोन ।

खरके टाट गुज्राती ताला ।

बाप चमार बेटा दिलिप कुमार ।

३.२.८.८ समाज सम्बन्धी उखान

उखानको जन्म र योग समाजमा समाजकै विषयवस्तुलाई लिएर भएको हुन्छ । समाजमा मानवद्वारा गरिने विभिन्न क्रियाकलापहरु, मूल्य मान्यता र परम्परागत चलनको प्रभाव उखानमा परेको पाइन्छ । सामाजिक विषय वस्तु समेटेटी निर्माण भएका उखानहरु नै समाज सम्बन्धी उखानहरु हुन । समाजको विषयवस्तुलाई समेटेर समाजको चित्रण गर्ने खालका उखानहरु यहाँ प्रसस्त पाइन्छन् । जस्तै :

गहौम सँगै घुन पिसे ।
पाइन पि जुर ससुराइर बनाइ दुर ।
भाइ फुटे गँवार लुटे ।
हडबड विहामे मे कनपैटमे सिनुर ।

३.३ निष्कर्ष

उखान वर्गीकरण गर्नु सजिलो विषय होइन तापनि विभिन्न पूर्वीय, पाश्चत्य र नेपाली विद्वानहरुको उखानको वर्गीकरणको आधार लिई सप्तरीका थारु भाषाका उखानलाई वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । ती मध्ये आकारका आधारमा एक वाक्यात्मक उखान र जटिल वाक्यात्मक उखान, व्यापकताका आधारमा स्थानीय परिवेश र व्यापक परिवेश, भाषिक संरचनाको आधारमा सरल वाक्यात्मक उखान र जटिल वाक्यात्मक उखान, पदक्रमका आधारमा व्याकरणात्मक पदक्रम भएका उखान र आलङ्कारिक पदक्रम भएका उखान, उखान टुङ्ग्याउने क्रियाको अवस्थाको आधारमा पूर्ण वाक्यात्मक र अपूर्ण वाक्यात्मक उखान, करण अकरणका आधारमा करण क्रिया भएका उखान र अकरण क्रिया भएका उखान, भावका आधारमा सामान्यार्थक, विध्यर्थक र अनिश्चयार्थक, विषयवस्तुका आधारमा नीति चेतना सम्बन्धी, कृषि सम्बन्धी, ऋतु सम्बन्धी, जातपात सम्बन्धी, खानपिन सम्बन्धी, हास्यव्यङ्ग्य सम्बन्धी, समाज सम्बन्धी, पशुपंक्षी र जीवजन्तु सम्बन्धी उखानहरु रहेका छन् ।

३.४ थारु उखानको विश्लेषण

प्रत्येक उखानले एउटा न एउटा विशेषता बोकेर आएको हुन्छ । उखानको विश्लेषण गरेर त्यसलाई अझ स्पष्ट पार्न सकिन्छ । सप्तरी जिल्लामा प्रचलित थारु उखानहरुलाई मौलिकता, संरचना, विषयवस्तु र भाषा विशेषतामा केन्द्रित रही विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

१. मौलिकताको आधारमा उखानको विश्लेषण
२. संरचनाको आधारमा उखानको विश्लेषण
३. विषयवस्तुको आधारमा उखानको विश्लेषण
४. भाषाको आधारमा उखानको विश्लेषण

३.४.१ मौलिकताको आधारमा विश्लेषण

कुनै समाज, जाति वा भाषामा मौलिक रूपमा रहेका उखानलाई मौलिक उखान भनिन्छ । सङ्कलित थारु उखानहरूलाई केलाएर हेर्दा मौलिक उखानहरू प्रशस्त मात्रामा पाइन्छन् । उदाहरणको लागि 'लगपाचे पसार सिरुवा उसार' उखानले थारु समाजको चाडपर्वको बारेमा भनेको छ । थारु जातिले आफ्नो कूल धर्म, संस्कार परम्परा, रितिरिवाज अनुसार विभिन्न चाडपर्वहरू मनाउने गर्छन् । थारु जातिको चाडपर्वहरू वर्षमा लगपाचे देखि शुरु हुन्छ । जसलाई नागपञ्चमी पनि भनिन्छ । लगपाचेमा धानको लावा र दूध नागदेवतालाई चढाउँछन् । वर्षभरिमा विभिन्न चाडपर्व मनाउँछन् । नयाँ वर्षको बैशाख एक गते सिरुवा पर्व मनाउँछन् । यसलाई जुर् शितल पनि भनिन्छ । जुर् शितलमा गाउँको प्रत्येक मानिसहरू एक अर्काको घर लोटापानी पानी लिएर जान्छन् । सानाले ठूलाको खुट्टामा पानी राखेर ढोग गर्छन् भने ठूलाले टाउकोमा पानी राखेर जुर् शितल भन्दै आशिर्वाद दिन्छन् । यसको अर्थ अब आउने गर्मीमा पनि गर्मी नलागोस भन्ने अर्थ बुझिन्छ । जुर् शितलमा कूलदेवता, गाउँको डिहवार थानको साथै बारी फुलबारी सबै ठाउँमा पानी छर्किन्छन् । सिरुवा पछि कुनै पनि चाडपर्व पर्दैन । यो उखानले थारु जातिको चाडपर्व शुरु हुने र अन्त्य हुने समय बताइएकोले यो थारु भाषाको मौलिक उखान हो ।

'जितिया पावैन बर भारी धियापुताके ठोइक सुतावे अपना लेलक भोइर थारी' । यो उखान थारु जातिको जितिया पर्वको बारेमा वर्णन गरेको छ । थारु महिलाले मनाउने सबभन्दा कठिन पर्व जितिया हो । यो पर्व थारु महिलाहरूले आफ्नो छोराछोरीको सुखको लागि मनाउने गर्छन् । छोराछोरीलाई भूत, पिसाच, कुनै दुःख नहोस त्यसको लागि आमाले यो पर्व मनाउने गर्छन् । यो पर्वमा दाजुभाइले दिदीबहिनीको घर गई दिदीबहिनीलाई माइती लिएर आउँछन् । यो पर्व माइतीमा मनाउँछन् । यो पर्वमा दाजुभाइले दिदीबहिनीलाई लत्ता कपडा, पैसा र कोसेली उपहार दिन्छन् । यो पर्व भोकै बर्तवसी मनाउँछन् । दुई दिन नै लगातार भोकै वस्नु परेकोले साइत जुरेको रातमा थारु महिलाहरू खाना खान्छन् । जसलाई 'ओटघन' भनिन्छ । ओटघन खाने बेलामा बालबच्चालाई सुताएर आफू मात्र पेट भर खान्छन् । बच्चालाई सुताएर आमा आफूले मात्रै थाल भरी ओटघन खाने भएकोले यो उखान थारु भाषाको मौलिक उखान हो ।

‘अगहने बान्हलक मोइर पुसे खेलक फोइर’ । यसमा संचित गर्ने बानी माथि व्यङ्ग्य गरेको छ । मंसिर महिनामा धान बाली भित्र्याएपछि घरमा भण्डार गर्नको लागि थारुहरुले मोइर बनाइएको हुन्छन् । त्यसमा धान भण्डार गरिन्छ । जब अहिले नै छाक टार्न धौ धौ छ भने पछिलाई संचय गरेर के काम । अर्थात् मंसिरमा भण्डार गर्ने र पौषमा नै निकालेर खाने भएपछि किन भण्डार गर्ने भन्ने व्यङ्ग्य गरिएको छ । त्यसैले यो थारु भाषाको मौलिक उखान हो ।

‘कहबै मुँहमे मारबै कपारमे’ । मानिसको व्यवहारले नै असल खराब छुट्टिन्छन् । थारु जाति स्वतन्त्र भएर बस्न रुचाउने र चाकरी चाप्लुसी मन नपराउने स्वभावका हुन्छन् । कसैले कसैको चियो चर्चा गरेको, कुरा काटेको र कुरा लगाएको बानी यस जातिले पटकै मन पराउँदैनन् । त्यसैले केही कुरा भन्नु छ भने मुखमै भन्नु पर्छ र पिडाको महसुस गराउनु छ भने टाउकोमा नै हान्नुपर्छ भन्ने थारु जातिको विचार यस उखानले व्यक्त गरेकोले यसलाई मौलिक थारु उखान हो भन्न सकिन्छ ।

‘पाइन पि जुर सौसराइर बनाइ दुर’ । थारु समाजका मानिसहरु आफन्तसँग सम्बन्ध प्रगाढ बनाउनु छ भने उनीहरुदेखि टाढै रहनुपर्छ भन्ने धारणाका हुन्छन् । आफ्ना नजिकका छरछिमेकसँग नाता सम्बन्ध गाँस्यौ भने खटपट भै भै भगडा पर्न सक्छ । त्यसैले पानी चिसो पिउनुपर्छ जस्तै सुकेको घाँटी हर्हराउँछ र शीतल प्रदान गर्छ । त्यसैगरी ससुराली टाढा बनाउनु पर्छ अनि मात्र सम्बन्ध प्रगाढ हुन्छ । मान बढ्छ र दाम्पत्य जीवन सुखमय बन्छ भन्ने थारु समाजको विचारलाई व्यक्त गर्ने भएकोले यी उखान मौलिक थारु उखान हो भन्न सकिन्छ ।

‘सोम खेती बुध घर’ थारु समाजमा जुनसुकै मङ्गल कार्यको शुभारम्भ शुभसाइत हेरेर गर्ने चलन छ । यिनीहरुले खेतिपातीको सुरुवात गर्नुपर्ने भने सोमवारको दिन उत्तम मान्दछन् भने नयाँ घर बनाउने कार्य बुधवार शुभ मान्दछन् । थारु जातिको प्रथालाई यस उखानले व्यक्त गर्ने भएकाले यसलाई मौलिक थारु उखान भन्न सकिन्छ ।

‘साउनके सागपात भादोके दही आसिनके शीतसे बचल रही’ थारु समाजमा श्रावणमा सागपात खानुहुँदैन किनभने श्रावणको सागपातमा कीराहरु हुन्छन् । भदौमा दही खाएमा ज्वरो आउने र असोजमा शीत पर्ने भएकोले र असोजमा मौसम परिवर्तन भएर विरामी बढी हुने

भएकोले श्रावणको साग, भदौको दहि खानु हुँदैन र असोजमा शीत बाट बच्नुपर्छ भन्ने उपदेश दिएको यो थारु भाषाको मौलिक उखान हो भन्न सकिन्छ ।

उपर्युक्त उखानहरूले थारु समुदायका मौलिकता, संस्कृति, चाडपर्व, खानपान, परम्परा, संस्कार उपदेश सम्बन्धी सम्बन्ध दर्साउने गर्छन् । व्यक्तिको आनीबानी, व्यवहारलाई आत्मसात गर्दै एक अर्काको दुःख सुखमा सहभागी बन्न प्रेरित गर्ने खालका छन् । उपर्युक्त विश्लेषित उखानहरूको आधारमा थारु भाषामा प्रचलित उखानमा मौलिकता पाइन्छ भन्न सकिन्छ ।

३.४.२ संरचनाको आधारमा विश्लेषण

उखान भाषाको माध्यमबाट प्रकट हुने हुँदा उखानको संरचनामा भाषाले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । यसमा शैली र स्वरूप निर्धारण भएको हुन्छ । उखानको संरचना पक्षलाई केलाउँदा भाषा, शैली र स्वरूपतिर दृष्टि दिनुपर्ने देखिन्छ ।

३.४.२.१ करण अकरण क्रियाका आधारमा विश्लेषण

सकारात्मक अर्थ बुझाउने क्रियालाई करण र नकारात्मक अर्थ बुझाउने क्रियालाई अकरण भनिन्छ । जस्तै :

नै कर नै डर ।

नै करबै ने खेबै ।

नै मामा से कन्हा मामा निक ।

पैसा ने कौरी बजार बजार दौरी ।

बाबु ने भैया सबसे बरा रुपैया ।

३.३.२.२ प्रश्नात्मकताका आधारमा विश्लेषण

प्रश्न सोधिएको संरचनामा रहेका उखानहरू प्रश्नात्मक उखान हुन् । जस्तै

कुम्हराके चक्र कखनो कते कखनो कते ?

के पुछे, खेसारी के दाइल ?

बार उखारने मुर्दा हलुक ?

भुख मिठ कि भोजन मिठ ?

महइताइरके दूध चुइसके नै पुगलौ बापके ठेडगहुन चुइसके कि हेतौ ?

यस्ता प्रश्नात्मक उखान पनि थारु भाषामा प्रचलित छन् । प्रश्नोत्तरात्मक प्रश्न र उत्तरको ढाँचामा निर्मित उखानहरु कथिके तरकारी ? सिन्कोके भगेर,
कि खोजैचिही कन्हा ? आँइख ।

३.४.२.३ लयात्मकताका आधारमा विश्लेषण

शैलीका पक्षबाट हेर्दा लयात्मक वैशिष्ट्यलाई जोड दिएको हुन्छ । जस्तै :

अन्हर गुरु बैहर चेला मागलक गुड त देलक ढेला ।

अनकर समान भ्रमकौवा छिनलेलक मुँह भ्याल कौवा ।

एक दिन भोज सैब दिन घरके खोज ।

चैतके गाछी माघके बाछी ।

देश ने परदेश आपने घर बेस ।

३.४.२.४ आकारका आधारमा विश्लेषण

उखानको आकार छोटै हुन्छ तापनि सबै उखान एउटै आकारका हुँदैनन् । छोटो र लामा उखान गरी दुई भागमा बाँडिएको छ । छोटो उखानहरु जस्तै:

कर या मर

खो.पि मोज कर

ढंग ने रड

पाकल आम

बेटा ने पुतौह

लामा उखानहरु जस्तै :

अदरा गेलै तिनो गेलै सन सठिया, कपास हथिया गेलै सबकुट गेलै अँगला पछैला चाँस ।

अनमे मरुवा धनमे गाइ वस्त्रमे कमर धोवी घर नै जाइ ।

३.४.२.५ अन्य भाषाको प्रभाव

अन्य भाषाहरुमा प्रचलित उखानहरुको प्रभाव पनि थारु भाषाका उखानहरुमा परेको पाइन्छ। जस्तै :

आम्दनी अठअनी खर्चा रुपैयाँ ।

उल्टाचोर कोतवालके डाँटे ।

एक पन्थ दो काज ।

जंगलमे मंगल ।

भाइ फुटे गँवार लुटे ।

३.४.३ विषयवस्तुको आधारमा उखानको विश्लेषण

प्रस्तुत उखानहरु विविध विषयसँग सम्बन्धित रहेको कुरा विषयात्मक वर्गीकरणबाट थाहा भए पनि ती विषयका के कस्ता पाटाहरु उधारिएका छन् भन्ने कुरा स्पष्ट हुँदैन। त्यसैले, यी उखानहरु भित्र पसेर अझै खोतल्नुपर्ने आवश्यक देखिन्छ।

३.४.३.१ सामाजिक विषय सम्बन्धी उखान

सामाजिक विषयवस्तु समेटी निर्माण भएका उखानहरु नै समाज सम्बन्धी उखान हुन्। समाजमा मानिसबाट गरिने विभिन्न क्रियाकलापहरु, मूल्य मान्यता, चालचलन परम्परा, संस्कार, संस्कृतिको प्रभाव उखानमा पाइन्छ। जस्तै हरबर बियाहमे कन्पैटमे सिनुर, पानी पि जुर सौसराइर बनाइ दुर उखानले सामाजिक मूल्य मान्यतालाई प्रतिबिम्बित गरेको छ। गहौमके साथ घुन पिसाइछै। भाइ फुटे गँवार लुटे जस्ता उखानले भाइ भाइ मिलेर बस्नुपर्छ भन्ने संकेत गरेको छ। समाजमा हुने शोषण दमन उच्च निच ठूलो जात सानोजात विभिन्न भेदभावले युक्त उखानहरु पनि छन्।

३.४.३.२ परिवार सम्बन्धी उखान

परिवारसँग सम्बन्धित उखानहरु पनि यस भाषामा रहेका छन्। 'लार पुवारके धिधरा स्याँ बौहके भगरा' मा लोग्ने स्वास्नीको भगडा एकैछिनको लागि हो भन्ने मान्यता बोकेको छ,

भने 'भाइ फुटे गँवार लुटे' उखानमा भाइ भाइमा फुट भयो भने अरुले फाइदा उठाउछन् । भाइ फुटेपछि तिनीहरु कमजोर हुन्छन् र अरुले मौका पाएर दुःख दिने, मौकाको फाइदा उठाउने छल गर्छन । जैहनड बाप वैहनड बेटा जैहनड मैया वैहनड धिया उखानले बुवा जस्तो छोरा र आमाजस्तै छोरी भन्ने मान्यता बोकेको छ ।

यस्ता पारिवारिक उखानहरुले एकातिर परिवारका सदस्यहरुको महत्व बोध गराउँछन् भने अर्कोतर्फ परिवारका सदस्यहरुबीच हुने वैमन्यता पनि दर्शाउने गर्छन् ।

३.४.३.३ जातजाति सम्बन्धी उखान

समाजमा विविध जातजातिको बसोबास रहेको हुन्छ । अन्य भाषामा जस्तै थारु भाषामा पनि जातजाति सम्बन्धी उखानहरु रहेकाछन् । जस्तै सोनारके सयचोट लोहारके एके चोट, धोवीके कुत्ता घरके ने घाटके, जते थारु वते दारु, पञ्छीमे कौवा जाइतमे लौवा, मियाँके दौड मस्जिद तक । कौवा चलल बासे त तेलीन चलल घाँसे ।

यी उखानले विभिन्न जातिहरुमाथि व्यङ्ग्य गरेको छ ।

३.४.३.४ कृषि सम्बन्धी उखान

थारु जातिको मुख्य पेशा कृषि हो । शिक्षाको पहुँच नपुगेको अधिकांश थारुहरु कृषिलाई नै आफ्नो जिविकाको आधार बनाएका हुन्छन् । कृषि सम्बन्धी विभिन्न उखान थारु भाषामा पाइन्छन् । परहने लिखने नै कोने काम हर जोत्ने घर धाने धान, थारु समाजमा अभै पनि शैक्षिक जनचेतनाको कमी भएकोले पढाइ लेखाइ भन्दा बढी प्राथमिकता कृषिलाई दिने गरिन्छ । 'हरबर खेती धिरे बेपार' उखानले व्यापारमा ढिला सूस्ती भएपनि त्यति फरक पर्दैन तर खेतीपाती समयमै गर्नुपर्दछ । । भन्सियाके चुकल साँस बिहान गिरहतके चुकल बरस दिन भन्ने जस्तै हुन्छ । यसैले ठीक समयमा आफ्नो काम सम्पन्न गर्नुपर्छ । अगहन आठ जते मन तते काट उखानले मंसिरको ८ गतेसम्म सबै धान पाकिसके हुन्छ र जहाँबाट मनलाग्यो धान काटेर भित्र्याउन सकिन्छ भने बयान गरेको छ ।

यसरी कृषि व्यवसाय गरेर आफू पनि बाँच्छन र अरुलाई पनि बचाउँछन् ।

३.४.२.५ खानपिन सम्बन्धी उखान

प्रस्तुत उखानमा दालभात तरकारी, माछा मासु फलफूल दहीदूध, रक्सी, सुर्ती, गाँजा खानपानका कुराहरु पनि महत्वपूर्ण विषय हुन् । जस्तै :

अघाइल बौकुलाके पोठी तीत

के पुछे, खेसारीके दाइल ?

खेल्यै अचार करलियै विचार ।

गाँजा ख्या राजा विरि लिए चोर खैनी ख्या चुतिया थुके चारु वर ।

घरके मुर्गी दाइल बराबर ।

दाइल भात चट्नी खाइमे नै हटनी ।

दही सबकुछ सही ।

पेटमे परल खुदी तब बबुवा कुदी ।

३.४.३.६ विविध विषयसँग सम्बन्धित उखान

अन्याय, दमन, शोषण, पिडा, आलोचनाजस्ता विषय पनि थारु उखानले समेटेको पाइन्छ । जस्तै :

अंशके भगडा बंश तक ।

अपकारके बदला उपकारसे ।

अपनके लिरिबिरी अनकरके खीरपुरी ।

अपन लेल पुगल नै परोसिके लेल बखरा ।

असगरे लडकी कतेतक जेतै ?

कहबै मुहँमे मारबै कपारमे ।

करे हरवाही पुछे गामके मोल ।

कानुन ने काइदा जी हजूरीमे फाइदा ।

कौरीके भाउमे हीराके मोल ।

घरके बाघ बाहरके बिलाइ ।

भगडिया के बेटा भगडिया ।

निष्कर्ष

उखानको विश्लेषण गर्नु चुनौतीपूर्ण कार्य हो । सप्तरीका थारु भाषाका उखानलाई सङ्कलन गरेर विभिन्न दृष्टिकोण अपनाई मौलिकता, संरचना, विषयवस्तु र भाषाका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

संरचनात्मक रुपबाट हेर्दा करण अकरण प्रश्नात्मकता, लयात्मकता, आकारगत उखान पाइएका छन् । यसरी विविध रुपमा देखिने सप्तरीका थारु भाषाका उखानहरूले थारु समाजका राम्रा नराम्रा विविध पक्षहरूको उद्घाटन गरेका छन् र सामाजिक व्यवहारका विविध पक्षलाई केलाउँदै भविष्यका लागि मार्गदर्शन गराएका छन् ।

चौथो परिच्छेद उपसंहार

४.१ सारांश

उखान समाजबाटै उत्पत्ति भएको हो र समाजमै प्रयोग हुन्छ । बूढापाकाहरूले बोल्ने क्रममा बोलीचालीबाट अनुभवबाट खारिएका कुराहरूले दोहऱ्याउँदै जाँदा उखानको रूप लिएको हो । त्यसैले उखानको शब्दावली प्रायः व्यवहारिक भाषामा आधारित हुन्छन् ।

नेपालमा विभिन्न भाषाका लोक साहित्य प्रचलनमा रहेका छन् । थारु भाषामा पनि साहित्यका प्रायः सबै विधाहरू छन् । तर कथ्य रूपमै रहेका छन् । यस अध्ययन पत्रमा सप्तरीका थारु भाषाका उखानहरूको सङ्कलन र वर्गीकृत विश्लेषण गरी उखानहरूलाई अभिलेखिकरण गरिएको छ ।

सप्तरी जिल्लामा प्रचलित थारु भाषाका उखानहरू अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत अध्याय चार परिच्छेद र परिशिष्ट भागमा विभाजित छ । पहिलो परिच्छेद अध्ययनको परिचयमा आधारित छ । यसमा विषय परिचय, समस्या कथन, अध्ययनपत्रको उद्देश्य, पूर्व कार्यको समीक्षा अध्ययन पत्रको औचित्य, अध्ययनको सीमाङ्कन, सामग्री संकलन विधि र अध्ययन पत्रको रूपरेखा दिइएको छ ।

दोस्रो परिच्छेद उखानको सिद्धान्तमा आधारित छ । यसमा उखानको परिचय र परिभाषा, उखानका विशेषता, उखानको तत्व उखानको वर्गीकरण, उखानको अध्ययन परम्परा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तेस्रो परिच्छेदमा सप्तरीका थारु भाषाका उखानको वर्गीकृत विश्लेषण गरिएको छ । यस अन्तर्गत आकार, व्यापकता, भाषिक संरचना, पदक्रम, उखान टुङ्ग्याउने क्रियाको अवस्था, करण अकरण, भाव र विषयवस्तुको आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ भन्ने मौलिकता, संरचना, विषयवस्तु र भाषाको आधारमा विश्लेषण गर्दै समीक्षत्मक निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस पत्रको चौथो परिच्छेद निष्कर्षका रूपमा उपसंहार रहेको छ । यस खण्डमा विभिन्न परिच्छेदहरूको सारांश र समग्र अध्ययन कार्यको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । परिशिष्ट खण्ड अन्तर्गत सप्तरीका थारु भाषाका उखानहरू र उखान सङ्कलनमा सहयोगीहरूको परिचय उल्लेख गरिएको छ । अन्त्यमा सन्दर्भ कृति सूची प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२ निष्कर्ष

निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ भने सप्तरीका थारु भाषाका प्रचलित उखानहरुमा विभिन्न विषयवस्तु, तिनको मौलिक पहिचान, संरचनागत वैशिष्ट्य र भाषागत विशेषतालाई केलाउने काम गरेको छ ।

यस अध्ययन पत्रले सप्तरीका थारु जातिको अवस्था र उनीहरुको जीवन शैलीको बारेमा अवगत गराउने सूचकको काम गरेको छ । यहाँका थारु जातिको चालचलन, रीतिरिवाज, संस्कृति, भेषभुषा, भाषा साथै उनीहरुको कार्यशैली पनि व्यक्त भएको पाइन्छ । पुर्ख्यौली नासोलाई जीवन्तता दिनको लागि यसको अध्ययन नितान्त आवश्यक ठानी यो अध्ययन कार्य गरिएको छ । यहाँका उखानहरुको व्यवस्थित अध्ययन भई नसकेकोले यस अध्ययनमा कतिपय समस्या नरहेका होइनन् । तापनि यहाँ विविध उखानको संकलन र वर्गीकृत विश्लेषण गर्ने प्रयास भएको छ ।

यस अध्ययनले उखानको संरक्षण, सम्बर्द्धन, प्रचार, प्रसार र अभिलेखीकरणमा ठोस योगदान गरेकोछ । यसले भावि अध्ययनका आधार सामग्रीको काम गर्न सक्छन् । तथा सप्तरी जिल्लामा लोक साहित्यको अध्ययन गर्न चाहनेको लागि सैद्धान्तिक टेवा पुऱ्याउने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

गिरी जीवेन्द्र देव, (२०४१), “पश्चिम तराईका थारु उखानहरु: एक अध्ययन” रश्मि वर्ष - २, अङ्क -१, पृ. ३९-६४ ।

..... (२०५७) लोक साहित्यको अवलोकन, काठमाडौं : एकता प्रकाशन ।

चौधरी, कल्पना (२०६९), “थारुहरुको बोलीमे कहकुट”, विहान २४ (१७) पृ. ६९-७० ।

चौधरी टिकाराम (२०६९), कहकुट स्मारिका., थारु कल्याकारिणी क्षेत्रीय सभा पृ. १४० ।

चौधरी महेश (२०५६), थारु भाषक लिकौसी व्याकरण, दाङ: व्याकवार्ड सोसाइटी एजुकेशन वेस ।

थापा धर्मराज र हंसपुरे सुवेदी (२०४१), लोकसाहित्यको विवेचना, काठमाडौं : त्रिभुवन विश्वविद्यालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।

दिवस तुलसी तथा प्रमोद प्रधान (सं. २०६५) थारु लोकवार्ता तथा लोकजीवन, काठमाडौं : नेपाली लोकवार्ता तथा लोकजीवन ।

पराजुली, कृष्णप्रसाद (२०३९), नेपाली उखान र गाउँखाने कथा, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।

पौडेल, घनश्याम (२०६८), “नेपाली र कैलाली जिल्लामा प्रचलित थारु उखानको तुलनात्मक अध्ययन”, त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तहको प्रयोजनको लागि अप्रकाशित शोधपत्र ।

मेतीलाल पराजुली र जीवेन्द्र देव गिरी (२०६८) नेपाली लोकसाहित्यको रूपरेखा काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

शिवप्रसाद पौड्याल (२०६९), नेपाली उखान सङ्ग्रह, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

‘अ’

१. अंग्रेजी ने फारसी बाबुजी बनारसी ।
(अंग्रेजी न फारसी बाबुजी बनारसी)
२. अंशको भगडा बंश तक ।
(अंशको भगडा बंस रहेसम्म)
३. अकलमन्दके इसारा काफी ।
(अकलमन्दलाई इसारा काफी)
४. अगतिया खेती आपन भरोसे पछतिया खेती भाग्य भरोसे ।
(अगाउ खेती आगे आगे, पछाउ खेती भागगेजोग्य)
५. अगतिया बेटा अगतिया बुटा ।
(जेठो छोरो हुनु राम्रो, अगाउ वाली लगाउनु राम्रो ।
६. अगहन आठ जतेमन तते काट
(मंसिर आठ जहाँ मन लाग्छ त्यहाँ काट)
७. अगहनमे मुसके सातटा बौह ।
(मङ्सिरमा मुसाले पनि सातवटी स्वास्नी ल्याउँछ ।)
८. अगहने बान्हलक मोइर पुसे खेलक फोइर ।
(पुष मै खाने भएपछि मंसिरमा किन भण्डार गर्ने ?)
९. अगुताइनेसे भात नै पाकैछै ।
(आतिदैमा भात पाकैनेन ।)
१०. अगुताइल कुमहराह दाँतसे माइटट कोरैछै ।
(आतिएको कुमाले दाँतले माटो खन्छ) ।
११. अग्र सोच सदा सुख ।
(अगाडीको सोचनु सधैं सुखी रहनु)
१२. अघाइल बौकुलाके पोठी तीत ।
(अघाएको बकुल्लोलाई पोठी माछा तीतो हुन्छ)
१३. अचार ख्याके विचार ।

(अचार खाई विचार गर्नु)

१४. अत्ता ने पत्ता नैजेतै कलकत्ता ।

(अत्ता न पत्ता, नजाऊ कलकत्ता)

१५. अदरा गेलै तिनो गेलै सन सठिया कपास हथिया गेलै सबकुछ गेलै अँगला पैछला चाँस ।

(अदरा नक्षत्रमा पानी परेन भने तिन बालीके नाश हुन्छ, तर हथिया नक्षत्रमा पानी परेन भने कृषकको अगाडि पछाडिको सबै मौका गुन्छ ।)

१६. अदहा घैला पाइन छलकैत जाइछै ।

(आधा गाग्रो छर्चल्किन्छ ।)

१७. अदहा पेट खेबै बनारसमे रहबै ।

(आधि पेट खानु बनारसमा बस्नु ।)

१८. अनकर आस नित उपास ।

(अर्काको आस, नित्य उपवास)क

१९. अनकर खातिर काँट रोपलक अपने गरल ।

(अर्काको लागि काँडो रोप्दा आफैलाई विभ्रुन्छ ।)

२०. अनकर खेबैटाड पसाइरके आपन खेबै टाट लगाके ।

(आफ्नो दिऊँ त मै मरी जाऊँ, अर्काको पाए त चार माना खाऊँ)

२१. अनकर धनपर लक्ष्मीनारायण ।

(अनकर धनपर लक्ष्मीनारायण ।)

२२. अनकर पावी त अलकतरा खाई ।

(अर्काको भेटायो भने अलकतरा पनि खाने)

२३. अनकर समान भ्रमकौवा छिनलेलक मुँह भ्याल कौवा ।

(अर्काको समान लगाउन राम्रो लाग्छ, तर खोसेपछि मुख अन्ध्यारो हुन्छ)।

२४. अनकर सिखायल अढाई घण्टा ।

(अरुले सिकाएको अढाई घण्टा)

२५. अनके परान, पाइनके तरान ।

(अन्नको परान, पानीको तरान तरान)

२६. अन खेबै बिया बचाइवै ।
(अन्न खानु तर बीउ जोगाउनु)
२७. अनमे मरुवा धनमे गाई वस्त्रमे कमर धोवीघर नै जाई ।
(अन्नमा मरुवा कोदो धनमा गाई कपडामा कम्बल धोवी घर जाँदैन)
२८. अन्जानमे दोष नै लागैछै ।
(अनजानमा दोष लाग्दैन)
२९. अन्हर गाई धरम रखबार ।
(अन्धरी गैया घरम रखवाली)
३०. अन्हर गुरु बैहर चेला मागलक गुड त देलक ढेला ।
(अन्धो गुरु बहिरो चेला, चेला भन्छ गुरु सुन्छ राम्रो भयो मेला)
३१. अन्हराके अगामे हीरा पाखन सैब बरोबर ।
(अन्धोके अगाडि हीरा पत्थर सबै बराबर)
३२. अन्हराके अन्हरा मिलल के बतावे बाट ।
(अन्धोलाई अन्धो भेटियो कसले देखाउँछ बाटो) ।
३३. अन्हराके देख्नेकोन या बैहिराके सुन्ने कोन ।
(अन्धोले देख्नु र बैहिराके सुन्नु केही फरक पर्दैन)
३४. अन्हराके देशमे कन्हा राजा ।
(अन्धाको देशमा कानो राजा)
३५. अपकारके बदला उपकारसे ।
(अपकारको बदला उपकारले दिनुपर्छ ।)
३६. अपनके लिरीबिरी अनकरके खीरपुरी ।
(आफ्नो भने छैन विचार अरुको भने कत्रो स्याहार ।)
३७. अपन गाममे आइग लागल अन्कर गाममे धुइयाँ ।
(आफ्नो गाउँमा आगो लागो लाग्यो अर्को गाउँमा धुवाँ)
३८. अपन घरके दहीयो ने खटा ।
(आफ्नो दहीलाई कसैले अमिलो छ भन्दैन ।)

३९. अपन घरमे दिया ने बात्ती ।
(आफ्नो घर अँध्यारो)
४०. अपन टाङ्गमे अपने कुरहाइर मार ।
(आफ्ना खुट्टामा आफैले बन्चरो हान्नु)
४१. अपन बेटा लाते अन्कर बेटा भाते ।
(आफ्नो छोरो लातले अर्काको छोरो भातले टेछ्छन् ।)
४२. अपन मनके जौकी मन्टा पकाइवै कि लौकी ।
(आफ्नो इच्छाको मालिक)
४३. अपन ममा मोइर गेल जोलहा धुनिया ममा मेल ।
(आफ्नो मामा मन्थो जोलहा धुनिया मामा भयो) ।
४४. अपन लेल पुगल परोसिके लेल वखरा ।
(आफ्नो लागि पुगेपछि छिमेकीको भाग खोज्नु)
४५. अपन हाथ जगरनाथ ।
(आफ्नो हात जगरनाथ) ।
४६. अपना करने ठीक, दोसर करे बेठीक ।
(आफूले गरे ठीक, अरुले गरे बेठीक ।)
४७. अपना भला त जगत भलो ।
(आफू भलो त जगत भलो)
४८. अपना ढङ्ग नै दोसरके दोष ।
(आफ्नो ढंगनै छैन, कुपुलाई दोष)
४९. अपने करवै अपने खेवै ।
(आफै गर, आफै खाऊ)
५०. अपने करवै काम त पास रहतै दाम ।
(आफै गरे काम आफैसित रहन्छ दाम)
५१. अफिम खाइछै अमिर या फकिर ।
(अफिम कि खान्छ, अमिरले कि खान्छ फकिरले ।

५२. अभागिके खप्पर जतेगेलै वतै ठक्कर ।
(अभागीको खप्पर, जहाँ गायो उही ठक्कर) ।
५३. अरहयालसे करैमे मजा ।
(अह्वाउनु भन्दा गर्नु वैस)
५४. असगरे बृहस्पतियो भुठ ।
(एक्लो बृहस्पति भुट्टा) ।
५५. असगरे राम कि करत ।
(अकेला राम क्या करे) ।
५६. असगरे लड्की कतेतक जेतै ?
(एक्ली केटी कहाँसम्म जान्छे ?)
५७. अगहने बान्हलक मोइर पुसे खेलक फोइर ।
(मंसिरमा अन्न भण्डारण गर्ने पौसमा खाने)
- आ'
५८. आँइख मिलल बात बुभहल ।
(आँखा जुध्यो, कुरा मिल्यो ।)
५९. आइके बनियाँ, काइलके गजसेठ धनिया ।
(आजको बनियाँ, भोलि त उही गजसेठ धनिया ।)
६०. आइग, पाइन और राजासे बैचके रही ।
(आगो, पानी र राजासँग होस राख्नु)
६१. आइ मोरी काइल घोरामे चरही ।
(आज मच्यो, भोलि ओखती ।)
६२. आइ हमार काइल तोहर ।
(आज मेरो, भोलि तेरो) ।
६३. आठ अनाके मुर्गी बार अनाके मसला ।
(आठ अनाको कुखुरा बाह्र अनाको मसला)

६४. आठ सखिया नौ रसिया ।
(आठ सखिया नौ रसिया)
६५. आनी ने छोरे बानी सुकठी ने छोरे गन्ध ।
(नानी देखीको बानी र सिद्राको गन्ध छुट्दैन)
६६. आनी से बानी रंग से पहचानी ।
(हाउभाउले चिन्नु)
६७. आदमे अदरा अन्तमे हथिया ।
(शुरुमा अदरा र अन्त्यमा हथिया नक्षत्रमा पानी परेपछि किसानलाई फाइदा हुन्छ ।)
६८. आपतमे हिमतसे काम लैले परैछै ।
(आपत्मा हिम्मतले काम लिनुपर्छ ।)
६९. आपन आपन कमाइ आपन आपन गमाइ ।
(आफ्नो -आफ्नो कमाइ आफ्नो-आफ्नो उडाइ)
७०. आपन आपन करम आपन आपन भोग ।
(आफ्नो-आफ्नो कर्म, आ-आफ्नै भोग ।)
७१. आपन थुथुन देखके बात कर ।
(आफ्नो थुथुनो हेरेपछि अरुलाई भन्नु ।)
७२. आपन दुःख कहल नै ज्या लैहरासे याल घेघहा भ्या ।
(आफ्नो दुःख भन्नु छैन, माइतबाट आयो भाइ)
७३. आपन भाग अपने बनाइले परैछै ।
(आफ्नो भाग्य आफैले बनाउनु पर्छ ।)
७४. आपन भेद ककरो नै कहि ।
(आफ्नो भेद कसैलाई नभन्नु)
७५. आम्दानी अठअन्नी खर्चा रुपैयाँ ।
(आम्दानी आठ अना खर्च रुपैयाँ ।)
७६. आस कर भर नै पर ।
(आर गरेस् तर भर नपरेस्) ।

‘इ’

७७. इँटाके जवाव पाखन खे ।
(इँटको जवाफ दुङ्गाले ।)
७८. इन्द्रके अगामे स्वर्गके बखान ।
(इन्द्रका अगाडि स्वर्गको बयान ।)
७९. इमान लाख धन खाख ।
(इमान भनेको लाख, धन भनेको खाक ।)
८०. इलाजसे परहेज निक ।
(इलाज भन्दा परहेज भलो ।)
८१. ईख नैभेल आदमी बिख नैभेल साँप काम नै लागैछै ।
(ईख नभएको मानिस र बिष नभएको सर्प काम लाग्दैनन् ।)
८२. ईश्वरके सामने सैब बराबर ।
(ईश्वरको अगाडि सब बराबर ।)
८३. इहा बाँसके बाँस बसौरा ईहा बाँसके सुपा दौरा ।
(एउटै बाँसको विभिन्न समानहरु बन्छन् ।)

‘उ,ऊ’

८४. उखानके बखान बेइमानके ठेकान ।
(उखानको बखान, बेइमानको के ठेगान ।)
८५. उत्तम खेती, मध्यम बेपार, अधम चाकरी सदा भुपार ।
(उत्तम खेती, मध्यम बेपार, अधम चाकरी सदा भुपार ।)
८६. उमेर पचपन मन वचपन ।
(उमेर हेच्यो पचपन, बानी हेच्यो वचपन ।)
८७. उल्टा बौसरी नै बाजैछै ।
(उल्टो बाँसुरी बज्दैन ।)
८८. उल्फाके धन दिदीके सराद्ध ।
(उल्फतको धन, फुपुको सराद्ध ।)

८९. उल्टा चोर कोतवालके डाँटे ।
(उल्टो चोर कटुवाल डाँट ।)
९०. ऊँट दुलहा गदहा पुरहित ।
(उँट दुलहा, गधा पुरोहित ।)
९१. ऊन और सोन मौकामे काम लागैछै ।
(ऊन र सुन मौकामा काम लाग्छ ।)
९२. एक कथन सय बराबर ।
(एउटा उदाहरण, सौ उपदेश ।)
९३. एक कानसे सुनलक दोसरसे उडाइलक ।
(एउटा कानले सुनु अर्कोले उडाउनु)
'ए'.
९४. एक गुठी दस मालिक ।
(एक गुठीका दस नाइके ।)
९५. एक गल्लि सय भुट ।
(एउटा गल्ली ढाकछोप गर्न सयवटा भुठो बोल्नुछै ।)
९६. एक घण्टा रामके चाइर घण्टा कामके ।
(एक घण्टा रामको चार घण्टा कामको ।)
९७. एक दिन भोज सैब दिन घरके खोज ।
(एक दिन भोज खानु सबै दिन घरैमा खानु ।)
९८. एक पन्थ दो काज ।
(एक पन्थ दुई काज)
९९. एक पहियासे गरी नै चलैछै ।
(एक पाङ्गाले गाडा चलैदैन ।)
१००. एक पैसाके खानपिन, दस पैसाके धाक ।
(एक पैसाके खानपिन, दस पैसाके धाक ।)

१०१. एक बेर खाइ जोगी, बेरबेर खाइ रोगी ।
(एक पटक जोगी, दुई पटक भोगी र पटक-पटक रोगीले खान्छन् ।)
१०२. एक बेर सैबके भाग्य चम्केछे ।
(एक पटक सबैके भाग्य चम्कन्छ ।)
१०३. एक मुर्गी न बच्चा न बियाइल भोइर अंगना ।
(एउटा कुखुराको नौ वटा बच्चा नौ वटा बियायो अंगन भरि ।)
१०४. एक रथके दुई पहिया ।
(एउटा रथको दुई पाङ्गा ।)
१०५. एक लाख पुत सवालाख नाति मरैके बेरमे दियाने बाती ।
(एक लाख दुत, सवालाख नाति, रावणको घर दियो न बाती ।)
१०६. एक हाथके खिरा न हाथके बिचहन ।
(एक हातको काक्रो नौ हातको बियाँ ।)
१०७. एक हाथसे ताली नै बजैछै ।
(एक हातले ताली बज्दैन ।)
१०८. एकटा आँइख आँइख नै एकटा बेटा बेटा नै ?
(एउटा आँखा के आँखो ? एउटा छोरो के छोरो ?)
१०९. एकटा घर त चोरो छोरैछै ।
(एउटा घर चोरले पनि छोड्छ ।)
११०. एकटा पेट कुत्तो पालैछै ।
(एउटा पेट कुकुरले पनि पाल्छ ।)
१११. एकटा माघसे जाड नै जाइछै ।
(एउटा माघले जाडो जाँदैन ।)
११२. एकटा मियानमे दुइटा तरवाइर नै अटाइछै ।
(एउटा दापमा दुइटा खुकुरी अटाउँदैन ।)
११३. एकटामे डर, दुईटामे भर तीनटामे नैडर ।
(एकजनालाई डर, दुइजनामा भर तीनजनालाई डर न भर ।)

११४. एकटा सरल अलहु पुरे गोदाम सराइछै ।
(एउटा कुहेको आलुले सारा गादाम कुहाउँछ ।)
११५. एलै दशैं ढोल बजाके गेलै दशैं रिन बोकाके ।
(आयो दसैं ढोल बजाई, गयो दसैं ऋण बोकाई ।)
- ‘ओ औ’
११६. ओतवेक टाङ्ग पसार जतहेक नम्हर चादर ।
(उत्ति खुट्टी पसार जत्ति च्यादर लामो छ ।)
११७. ओरहैके कुछ नै दरीके बिछोना ।
(ओहने केही छैन दरीको ओछ्यान ।
११८. औखरीमे मुरि देल्यैत समाठके कि डर ?
(ओखलमा कपाल परिसकेपछि मुसलको के को डर ?
११९. ककर पेटमे कि छै से कोइयो नै जाने ?
(कसको पेटमा के छ कसले बुझ्न सक्छ ?)
१२०. ककरो ओजनके चिन्ता,ककरो भोजनके चिन्ता ।
(कसैलाई ओजनको चिन्ता, कसैलाई भोजनको चिन्ता ।)
१२१. कङ्गालसे जन्जाल निक ।
(कङ्गाल भन्दा जन्जाल बेस ।)
१२२. कते राख्बै छितनी, कते राख्बै साग, पिया कहलक पदनी पलैटके भाग ।
(कहाँ राख्ने ढकनी कहाँ राख्ने साग प्रेमीले भन्यो पदनी पल्टेर भाग्नु ।)
१२३. कथिके तरकारी ? सिन्को के भोर ।
(के को तरकारी ? गुद्रुकको भोल)
१२४. कन्ही गाईके भिने बथान ।
(कानी गाईको अलग बथान)
१२५. कमाइवाला एकटा, खाइवाला दसटा ।
(कमाउने एउटा, खाने दसवटा)

१२६. करबै नै खेवै धाक लगाइबै ।
(गर्नु न खानु धाक लगाउनु ।)
१२७. करबै सेवा खेवै मेवा ।
(सेवा गर्नु, मेवा खानु)
१२८. करमके गति सबके वहा मति ।
(कर्मको गति, सबैको उही मति ।)
१२९. करमके हारल बोलीबचनके मारल ।
(कर्मले हारेको, बोलीबचनले मारेको ।)
१३०. कर या मर ।
(गर वा मर)
१३१. करल खेती या बरहल बेटी एके हैछै ।
(गरेको खेती र बढेको छोरी एकै हुन्छ ।)
१३२. करिया अक्षर भैंस बराबर ।
(कालो अक्षर भैंसी बराबर ।)
१३३. करिया जेतै गोरका एतै ।
(कालो गए गोरो आउँछ ।)
१३४. करे हरवाही पुछे गामके मोल ।
(गर्ने हलो जोत्ने काम, सोध्ने गाउँको मोल ।)
१३५. कहवै मुँहुमे मारवै कपारमे ।
(मुखमा भन्ने टाउकोमा हिकार्उने ।)
१३६. काँच भातसे पेट बिगरल ।
(नपाकेको भातले पेट बिगार्छ ।)
१३७. काँच माइटके भर नै ।
(काँचो माटोको केही भर हुँदैन ।)
१३८. काइल कोइयोने देखनेछै ।
(भोलि कसैले देखेको छैन ।)

१३९. काशीके मरण गङ्गाके शरण ।
(काशीको मरण गङ्गाको शरण ।)
१४०. काटल घा मे नोन मरचाई ।
(काटेको घाउमा नुन चुक ।)
१४१. काठके टाड सोसके धन गनबे नै कर ।
(काटको खुट्टा, सासको धन, कहिल्यै नगन ।)
१४२. कातिकके कुत्ता माघके विलाई ।
(कीत्तकमा कुकुर, माघमा विरालो ।)
१४३. कान छै त सोन नै सोन छै त कान नै ।
(कान छ कुण्डल छैन, कुण्डल छ कान छैन ।)
१४४. कानुन ने काइदा जी हजुरीमे फाइदा ।)
(कानुन न काइदा, जी हजुरीमै फाइदा ।)
१४५. काम उसरल दुःख विसरल ।
(काम पनि सकियो दुःख पनि विर्सियो ।)
१४६. काम कते या खेतै यते ।
(काम भने कताकता, खान भने यतायता ।)
१४७. काम ने काज खाइमे कोनो गत्तर मे नै लाज ।)
(काम छैन, काज छैन, खाने बेलामा लाज छैन ।)
१४८. कामने काज बैठल बैठल लाज ।
(काम न काज, बसीबसी लाज ।)
१४९. काम पक्का दाम पक्का ।
(काम पनि पक्का दाम पनि पक्का ।)
१५०. काममे पछा खाइमे अगा ।
(कामको पछाडि, खानेको अगाडि ।)
१५१. कामसे काम राख ।
(कामको मतलब गर)

१५२. काल नै आइके नै मरैछै ।
(काल नआई मरिंदैन ।)
१५३. कि कहव करमके बात बेङ्ग मारलक छरैपके लात ।
(के भनुँ कर्मको कुरो भ्यागुतोले उफेर हान्यो ।)
१५४. कि गोठके राजा, कि कोटके राजा ।
(कि गोठको राजा, कि कोटको राजा ।)
१५५. कि घास काट कि घुरी बाट ।
(कि घाँस काट, कि दाम्लो बाट ।)
१५६. किर्तनीया नाचे आपने ताल ।
(किर्तन गर्नेहरु आफ्नै तालमा नाच्छन ।)
१५७. कि थुतुन कि मुतुन ।
(कि थुतुनाले विराउँछ, कि मुतुनाले विराउँछ ।)
१५८. कि पैरहके जानैछै कि पैइरके जानैछै ।
(कि त पढेर जानिन्छ, कि त परेर जानिन्छ ।)
१५९. कि मेहत्तर कि बेहत्तर ।
(कि मेहत्तर कि बेहत्तर ।)
१६०. कुत्ता काटे अर्नचिन्हारके, बनियाँ काटे चिनहारके ।
(कुकुरले नचिनेकोलाई टोक्छ, बनियाले चिनेकोलाई ठगछ ।)
१६१. कुत्ताके कोनो काम नै बैठैके फुर्सद नै ।
(कुकुरको काम छैन बस्ने फुर्सद पनि छैन ।)
१६२. कुत्ताके घि नै पचैछे ।
(कुकुरलाई घिउ पचदैन ।)
१६३. कुपुतसे बिन पुते निक ।
(कुपुत भन्दा नहुनु बेस ।)
१६४. कुबेरके घरमे धनके दुःख ?
(कुबेरको भण्डारमा अन्नको दुःख ।)

१६५. कुमहराके चक्र कखनो कते कखनो कते ?
(कुमालेको चक्र कहिले कहाँ ? कहिले कहाँ ?)
१६६. कुसङ्गतसे बच सुसङ्गत कर ।
(कुसङ्गतबाट बच्नु, सुसङ्गत गर्नु ।)
१६७. कूलके बेटी कूलके पुतौह ।
(कुलकी छोरी कुलकी बुहारी ।)
१६८. के पुछ्छे खेसारीके दाइल ?
(कौन पुछ्छे खेसरीका दाल ?)
१६९. कोइ नामके साथी कोइ दामके साथी ।
(कोही नामका साथी, कोही दामका साथी ।)
१७०. कोइलाके दलालीसे हाथ कारी ।
(कोइलाको दलाली गर्दा हात कालो हुन्छ ।)
१७१. कौरीके भाउमे हीराके मोल ।
(कौडीका बोलमा जुहारातको मोल ।)
१७२. कि खोजैचिही कन्हा ? आँइख ।
(के खोज्छौ कानो ? आँखा ।)
१७३. कौवासे कोइली चलाख ।
(काग भन्दा कोइली चड्ख ।)
- ‘ख’
१७४. खरके टाट गुज्राती ताला ।
१७५. खरच ने बरच काठमान्डु जो ।
(खर्च न बर्च काशीतिर लर्क ।)
१७६. खवैया पूतके राम देवैया ।
(खवैया पूतके राम देवैया ।)
१७७. खाइमे या लागाइमे लाज नैमानी ।
(खाँदा र लाउँदा लाज नमान्नु ।)

१७८. खाइमे सरम फुटल करम ।
(खानमा जसले गयो सर्म उसको फुटेको कर्म)
१७९. खाइयोमे या कहैयोमे अनकरे मजा लागैछै ।
(खान र सुनाउन अर्कालाई नै मजा लाग्छ ।)
१८०. खाइहे घरेसे कानहे अगहनेसे ।
(खाने घरै बाट रुने मंसिरै देखि ।
१८१. खाइवाला मुँहके मोछो नै छेके ।
(खाने मुखलाई जुङ्गाले छेक्दै न ।)
१८२. खाली दिमाग शैतानके बास ।
(खाली दिमाग सैतानको डेरा)
१८३. खुसीसे दान महा कल्याण ।
(खुसीको दान महाकल्याण ।)
१८४. खेबै पिबै सुत्बै वाम डाक्टर वैद्यके नै कोनो काम ।
(खाने पिउनु देब्रे कोल्टो सुत्दा डाक्टर वैद्यको आवश्यक पर्दैन ।)
१८५. खेल खत्तम पैसा हजम ।
(खेल खत्तम पैसा हजम ।)
१८६. खेल खेलाडीका पैसा माडवारीका ।
(खेल खेलाडीका पैसा माडवारीका ।)
१८७. खेल्यै पिल्यै आपन रास्ता लाग्लियै ।
(खायो पियो आफ्नो बाटो लाग्यो)
१८८. खेल्हे बेटा काम लागैछै ।
(खाएकै छोरो काम लाग्छ ।)
१८९. खेवा त खो ने त ठुइस देवौ ।
(खाए खा नखाए घिच ।)
१९०. खो पि आपन घर बैठ सुत ममाघर ।
(खानुपिउनु आफ्ना घर बस्नुसुत्नु मामाघर ।)

१९१. खो पि मोज कर ।

(खानु, पिउनु, मोज गर्नु ।)

१९२. ख्या पिके सुतवै माइरपिटके भाग्वै ।

(खाए पिएर सुत्ने भगडा गरेर भाग्ने ।)

‘ग

१९३. गपि मारलक बटेर त न घैला तेल ।

(गफाडिले बटेर मारेपछि नौ गाग्री तेल निस्कन्छ ।)

१९४. गरिबके जवानी पाइन बराबर ।

(गरिबको जवानी बग्दो पानी)

१९५. गरिबके धन मनेमन गन ।

(गरिबको धन मनमनै गन ।)

१९६. गहौमके साथ घुनो पिसाइछै ।

(गहुँसित घुन पनि पिँधिन्छ ।)

१९७. गाँजा ख्या राजा विरिपिए चोर खैनी ख्या चुतिया थुके चारु वर ।

(गाँजा खाने राजा बिडि पिए चोर खैनी खाने चुतिया थुक्नको सोर ।)

१९८. गाई गंगा बराबर ।

(गाई गंगा बराबर ।)

१९९. गाईके दूध रोगी भैंसके दूध भोगी ।)

(गाईको दूध रोगीले भैंसीको दूध भोगीले खान्छ ।)

२००. गागरमे सागर ।

(गागरमा सागर ।)

२०१. गामके मुखिया सैब दिनके दुखिया ।

(गाउँको मुखिया, सधैंको दुखिया ।)

२०२. गुरु गुँड चेला चिनी ।

(गुरु गुँड चेला चिनी ।)

२०३. गेल जवानी फेर नै लौटे ।

(गएको समय फर्केर आउँदैन ।)

२०४. गोइठाके आइग धिरेधिरे सुनगैछै ।

(गुइँठाको आगो विस्तारै सल्किन्छ ।)

‘घ’

२०५. घरके मुर्गी दाइल बराबर ।

(घरको मुर्गी दाल बराबर ।)

२०६. घर बैठल दिल्लीके गफ ।

(घर बसी दिल्लीको कुरा ।)

२०७. घरमे खरह नै चन्वारमे खिडकी ।

(घर न द्वार, नौतले विहार ।)

२०८. घरमे बाघ बाहरमे बिलाइ ।

(घरको बाघ वनको स्याल ।)

२०९. घरवालाके नाम सैब जानैछै हे हे करैछै ।

(पोइको नाउँ सबैले जानेको हुन्छ तर लिनु हुँदैन ।)

२१०. घि ने तेल पका भुजिया सेल ।

(घिउ न तेल पका बुढी सेल ।)

२११. घि हराइलै दाइलमे ।

(घिउ केमा पोखियो ? भागैमा ।)

२१२. घोकन्ता विद्या धावन्ती खेती ।

‘च’

२१३. चट मगनी पट विहा ।

(चट मगनी पट विहा ।)

२१४. चमराके अरहयाल चमैनिया तकर अरहयाल महतबैनिया ।

(एउटाले अर्कोलाई अह्राउने अर्कोले अर्कोलाई अह्राउने ।)

२१५. चमरी जाय त जाय दमरी नै जाय ।
(चमडी जाओस तर दमडी नजाओस् ।)
२१६. चिन्तासे चिता तक ।
(चिन्ताले चितामा पुन्याउँछ ।)
२१७. चिन्ही ने जानही मौसी मौसी करैची ।
(चिन्नु न जान्नु, घचेडी मागनु ।)
- २१८ चुइल्हसे दुवार तक ।
(चुल्हो देखि दरवार सम्म)
२१९. चोर चोर मसियोत भाइ ।
(चोर चोर मौसेरे भाइ)
२२०. चोर बाजे जोर से ।
(जो चोर, उसैको ठुलो स्वर ।)
२२१. चैतके गाछी माघके बाछी ।
(चैत्रमा रोपेको बोट र माघमा जन्मेको बाछीलाई कालले पनि खाँदैन ।
'छ.')
२२२. छठिहारके लिखलाहा नै मेटैछै ।
(छैटीमा लेखेको मेटेर मेटिदैन ।)
२२३. छै टक्का सैब पक्का नै टक्का सैब कच्चा ।
(छन टक्का सबै पक्का छैनन् टक्का सबै कच्चा ।)
२२४. छोट जाइतके छोट बुद्ध ।
(छोटो मानिसको छोटो बुद्धि हुन्छ ।)
२२५. छौर लग्याके बबाजी नै है छै ।
(खरानी घस्दैमा जोगी भइँदैन ।)

'ज.'

२२६. जंगलमे मंगल ।

(जंगलमा मंगल ।)

२२७. जकर जोत ओकर पोत ।

(जसको जोत उसको पोत ।)

२२८. जकर लाठि वकर भैंस ।

(जसको लट्ठी उसको भैंसी ।)

२२९. जकर लेल भिन्न भेलियै से भेल बखरा ।

(जसको लागि अलग भए त्यही भयो टुक्रा ।)

२३०. जकर शक्ति ओकर भक्ति ।

(जस्को शक्ति उसैको भक्ति)

२३१. जखनु हगन तखनुवे लगन ।

(हगनको बेला लगन ।)

२३२. जग मजबुत त घर मजबुत ।

(जग बलियो भए घर बलियो हुन्छ ।)

२३३. जते थारु वतेदारु ।

(जहाँ थारु त्यहाँ दारु)

२३४. जबतक सास तबतक आस ।

(जबसम्म सास तबसम्म आस)

२३५. जमिनके बात अमिनसे ।

(जमिनको कुरा अमिनसँग गर्नु ।)

२३६. जागिरमे आराम बेपारमे पैसा ।

(जागिरमा आराम व्यापारमा पैसा ।)

२३७. जि जान सरकारी दाइल भात सरकारी ।

(जीउ ज्यान सबै सरकारी दालभात तरकारी)

२३८. जितिया पावैन बर भारी धियापुताके ठोइक सुतावे आपना लेलक भोइर थारी ।

(जितिया बर्त वस्न मुस्किल हुन्छ, बच्चालाई सुताएर आफूथालभरी खान्छे ।)

२३९. जिबही त देखबिही मरबिही त गेल ।
(मने त मरिहाले बाँच्नेहरु देख्लान् ।)
२४०. जे अगुवा वहा डगरमे हगुवा ।
(जो अगुवा, उही बाटो हगुवा ।)
२४१. जे खेले तास ओकर वनवास ।
(जस्ले खेल्छ तास उसको वनवास ।)
२४२. जे थारीमे खाइचिही वेहैमे छेद करैचिही ।
(जुन थालमा खाने उही थालमा प्वाल पार्ने ।)
२४३. जे पुत परदेश गेल कूल खन्दान तीनु से गेल ।
(जो छोरा परदेश जान्छ कूल खान्दान सबै जान्छ ।)
२४४. जे हाथ से साथ ।
(जो हात, सो साथ)
२४५. जैहनड करनी तैहनड भरनी ।)
(जस्तो करनी, उस्तै भरनी)
२४६. जैहनड बाप तैहनड बेटा , जैहनड महताइर तैहनड बेटी ।
(जस्तो बाबु उस्तै छोरो, जस्ती आमा उस्ती छोरी)

‘भ’.

२४७. भगरियाके बेटा भगरिया ।
(भगडियाको छोरो भगडिया नै हुन्छ ।)
२४८. भमेलासे असगरे निक ।
(भमेला भन्दा अकेला बेस)
२४९. भिटको भुति घैला फुटैछै ।

‘ट’

२५०. टाङ्ग लागल बेटा और पखेटा लागल चरै एक ठाम नै बैठैछै ।

(खुट्टा लागेको छोरा र पखेटा लागेको चरा बसिरहदैन ।

२५१. टुटल हैतसार न घरके संहार ।

(भत्केको हात्तिसार पनि नौ घर समान हुन्छ ।)

२५२. टुहुरोके दिन आवैछै ।

(टुहुराको पनि दिन फिर्छन् ।

‘ठ’

२५३. ठनठन गोपाल कान ने कपार ।

(ठनठन गोपाल कान न कपाल ।)

२५४. ठाम देखके टाङ्ग राखी ।

(ठाउँ हेरी खुट्टा राख्नु पर्छ ।)

२५५. ठाम या परान मुशिकलसे तेजैछै ।

(ठाउँ वा प्राण मुशिकलले छुट्छ ।)

२५६. ठेस लागल बुद्धि बरहल ।

(ठेस लाग्छ बुद्धि बढ्छ ।

‘ड’

२५७. डाइन अगा धामी पछा ।

(बोक्सी अघि अघि धामी पछि पछि ।)

२५८. डुबे लागलके तिनकाके सहारा ।

(डुब्न लागेको लाई सिन्काको साहरा ।)

२५९. डोमहारे अघोरीसे ।

(डोम अघोरीबाट हाँछ ।)

‘ढ’

२६०. ढङ्ग ने ढाल भातके काल ।

(ढङ्ग न ढाल खानाको काल ।)

२६१. ढंग ने रड ।

(ढडग न रडग)

२६२. ढङ्ग ने सड छोरा लगावे रड ।

(ढङ्ग न सड भताभुङ्ग ।)

२६३. ढोलकके साथी उन्टा ।

(ढोलको साथी उन्डा ।)

‘त’.

२६४. तरहथीमे दही नै जमैछै ।

(हत्केलामा दही जमैदैन ।)

२६५. तराई सुखा त पहार भुखा ।

(तराई सुखा त पहाड भोको ।)

२६६. तीन टिकट, महा विकट ।

(तीन टिकट महा विकट ।)

२६७. तीन भनसिया काँचे भात ।

(तीनजना भान्से भएपछि भात काँचो रहन्छ।)

२६८. तीरथ जो काशी बर्त बैठी एकादशी ।

(तीर्थ जानु काशी बर्त बस्नु एकादशी)

२६९. तेल खत्तम आयू खत्तम ।

(तेल पनि सकियो, बत्तीको आयु पनि सकियो ।)

२७०. तेल जरल तेलीके दिल जरल मसालके ।

(तेलीका तेल जले मसल्चीका दिल जले ।)

२७१. तोहर महताइर खरजितिया पाथने छेलौ ।

(तिम्रो आमाले जितिया पर्व गरेथ्यो ।)

२७२. तोहर लेल पिया हमर लेल पदना ।

(तिम्रो लागि पोइ मेरो लागि लोते ।)

‘थ’.

२७३. थुकवा त थुक ने त चाट ।

(थुके थुक नथुके चाट)

२७४. थुथुनमे लाठी ।

(थुतुनोमा लठी ।)

२७५. थुमथुमके देवता ।

(थुमथुमको देउता ।)

२७६. थुमथुमके राजा ।

(थुमथुमको राजा ।)

‘द’.

२७७. दही मोइथके घि ।

(दही मथे घिउ आउँछ ।)

२७८. दही सबकुछ सही ।

(दही सबैथोक सही ।)

२७९. दाइल, भात, चटनी खाइमे नै हटनी ।

(दाल, भात, अचार खान छोड्नु हुँदैन ।)

२८०. दानमे देलहा बाच्छीके दाँत नै गनैछै ।

(दानमा पाएको बाच्छीको दाँत कसैले गन्दैन ।)

२८१. दया ने धरम बरका करम ।

(दया न धर्म, ठूलो कर्म ।)

२८२. दशा घण्टी बजाके नै आवैछै ।

(दशा बाजा बजाएर आउँदैन ।)

२८३. दिन दुगुना राइत चौगुना ।

(दिन दुई गुना रात चौगुना ।)

२८४. दिनमे भुख नै राइतमे निन्द नै ।

(दिनमा भोक न रातमा नीद ।)

२८५. दिनमे भैया रातमे सैयाँ ।
(दिउँसो भैया, राति सैयाँ ।)
२८६. दिल्ली बहुत दुर छै ।
(दिल्ली धेरै टाढा छ,)
२८७. दुःख कतौ, इलाज कतौ ।
(दुःख कहाँ, इलाज कहाँ ।)
२८८. दुःखके दोस्त सच्चा दोस्त ।
(दुःखको मित्र, पक्का मित्र ।)
२८९. दुःखमे राम राम सुखमे भुलल नाम ।
(दुःखमा रामराम सुखमा भुल्यो उनको नाम ।)
२९०. दुनिया छुटे त छुटे साइर नै छुटे ।
(संसार छुटोस तर साली नछुटोस् ।)
२९१. दुरके ढोल सुनैले सुहान लागल ।
(टाढाको संगित सुन्नमा राम्रो लाग्छ ।)
२९२. दुवार लागल बरियात त सम्धीके लागल हगवास ।
(घरमा जन्ति आएपछि सम्धीलाई दिसालागनु ।)
२९३. दूधके दूध पाइनके पाइन ।
(दूधको दूध पानीको पानी ।)
२९४. दूधके रखवार बिलाई ।
(दूधको रखवारी बिरालो ।)
२९५. देखल कनिया देखल बर धर पकैरके कोहबर कर ।
(बेहुला बहुली समातेर घरभिन्न हुल्लु ।)
२९६. देश ने परदेश आपने घर बेस ।
(देश न परदेश आफ्नै घर बेस ।)

‘ध’.

२९७. धधहयाल आइग जल्द बुभाइछै ।
(दन्केर बलेको आगो चाँडै निभ्छ ।)
२९८. धनके डेमन हैछै ।
(धनको पखेटा हुन्छ ।)
२९९. धन घटे त धर्मो घटे ।
(धन घटेपछि धर्म पनि घट्छ ।)
३००. धन त मन नै मन त धन नै ।
(धन छ त मन छैन, मन छ त धन छैन ।)
३०१. धन हमर मन तोहर ।
(धन मेरो चयनी तेरो ।)
३०२. धनौ नै राखैके ठामो नै ।
(धन पनि छैन लुकाएर राख्ने ठाउँ पनि छैन ।)
३०३. धान ख्या मुस माइर ख्या बेइ ।
(धान खाने मुसो, चोट पाउने भ्यागुतो ।)
३०४. धोवीके कुत्ता घरके ने घाटके ।
(धोवीको कुकुर घरको न घाटको ।)
- ‘न’.
३०५. नदीमे रैहके गोइहसे दुस्मनी ।
(नदीमा रहनु गोहीसँग वैरभाव ।)
३०६. नाकसे नथिया डबल ।
(नाकभन्दा नथ ठूलो ।)
३०७. नाचैके ढङ्ग नै अगना टेरह ।
(नाच नजान्ने आँगन टेढो ।)
३०८. नाम उँच कान दुनु बुँच ।
(नाम उँचो कान बुच्चो ।)

३०९. नाम तोहर गाम हमर ।
(नाउँ तेरो, गाउँ मेरो ।)
३१०. निपुत्रीके धनके लोभ ।
(अपुताको धन प्यारो ।)
३११. निर्मूहाके बौह सबके भौजाई ।
(होचाकी जोई सबैकी भाउजू ।)
३१२. नेपालके कानुन दैव जानून ।
(नेपालका कानुन, भागवान जानून ।)
३१३. ने न मन घि हेतै ने राधा नाच्चै ।
(न नौ मन तेल होला न राधा नाच्ली ।)
३१४. ने माघ जार ने मेघ जार हावा बहे तावे जार ।
(न माघ जाडो न मेघ जाडो, जसै बतास चल्ल्य त्यसै बेला जाडो ।)
३१५. ने हरतै बाँस ने बाज्ते बौसरी ।
(न रहे बाँस, न बजे बाँसुरी ।)
३१६. नै कर नै डर ।
(नबिराउनु, नडराउनु ।)
३१७. नै करबै नै खेवै ।
(न गर्ने न खाने ।)
३१८. नै मामासे कन्हा मामा निक ।
(नहुने मामाभन्दा कानो मामा निको ।)
- ‘प’.
३१९. पन्छीमे कौवा, जाइतमे लौवा ।
(पन्छीमा कौवा, मान्छेमा नौवा ।)
३२०. परहने लिखने नै कोनो काम हर जोत्ने घर धानेधान ।
(पढाइ लेखाइ के काम ? हलो जोते मामै माम ।)

३२१. पाइनके धन पाइनेमे ।
(पानीको पैसा पानीले लान्छ ।)
३२२. पाइन पि जुर, ससुराइर बनाइ दुर ।
(पानी चिसो पिउनु ससुराली टाढा बनाउनु ।)
३२३. पाँचो औँगरी बराबर नै छै ।
(एकै हातमा पाँच औला पनि बराबर हुँदैनन् ।)
३२४. पाकल आम ।
(पाकेको आँप ।)
३२५. पाकल धानके पाइन नै चाहि ।
(पाकेको धानलाई पानी चाहिँदैन ।)
३२६. पिरित ने जाने जाइत भाइत भुख ने माने बाइस भात निन्द ने माने टुटल खाट पियास ने माने धोबीया घाट बिगरल तिरिया निच करे हाट ।
(प्रेमले जातकुजात जान्दैन, भोकले बासीतासी देख्दैन नीदले राडीपराल मान्दैन, प्यासले इनारकुवा भन्दैन ।)
३२७. पेटमे परल खुदी तब बबुवा कुदी ।
(पेटमा पच्यो चारा, अनि दगुर्न लाग्यो विचरा ।)
३२८. पेटसे सिखके कोइने आवैछै ।
(पेटबाट सिकेर आउने कोही हुँदैन ।)
३२९. पैसा चिन्हे उल्टापुल्टाके आदमी चिन्हे एके बेर ।
(पैसा चिन्नु उल्टाइ पुल्टाई मानिस चिन्नु एकै पटक ।)
३३०. पुतौह सरमके बेटी करमके ।
(बुहारी सरमकी, छोरी करमकी ।)
३३१. पुरहितके सम्पति जजमानके विपति ।
(पुरेतको सम्पति जजमानको विपति)
३३२. पुसके दिन फुस ।
(पुस फासफुस ।)

‘फ’.

३३३. फल खाइले गाछ नै गनैले ।

(फल खानु, बोट नगन्नु ।)

३३४. फल देखके गाछ चिन्हैछै ।

(फल हेरेपछि बोट चिन्नु ।)

३३५. फाटल मन फाटल दूध नै मिलैछै ।

(फाटेको मन र फाटेको दूध मिल्दैन ।)

३३६. फुटल आँखमे काजर ।

(फुटेको आँखामा के गाजल लाउने ।)

३३७. फूल भरल फल लागल ।

(फूल भरे फल लाग्छ ।)

‘ब’.

३३८. बकरी पाज करे त महतवाइन कहे हमरे निना चर्चा करैची ।

(अरुले काने खुसी गर्दा आफ्नो चियो चर्चो गरेको ठान्नु ।)

३३९. बत्तीस दन्तके बोल अनमोल ।

(बत्तीस दन्तको बोल अनमोल ।)

३४०. बन्दुकके गोली मर्दके बोली ।

(बन्दुकबाट गोली र मान्छेबाट बोली फुट्केपछि फर्कदैन ।)

३४१. बर कन्याके भेट नै ठेङ्गाले माइर ।

(दुलहा दुलहीको भेट छैन खानेलाई भगडा ।)

३४२. बरहनी से मारवौ तोहर घरके चल जेबौ उरहैरके ।

(भाडुले तिम्रो घरलाई हिकर्नाई पोइल जान्छु ।)

३४३. बहौत बिलाई मुस नै मारैछै ।

(धेरै बिरालोले मुसो मारिँन)

३४४. बाइल ख्या गदहा माइर ख्या जोलहा

(खेत खाए गधा, मार जाय जोलाहा ।)

३४५. बाँसके हर नै हैछै ।
(बाँसको हलो हुँदैन ।)
३४६. बात करी जाइनके पाइन पि छाइनके ।
(कुरा गर्न जानेर, पानी पिउनु छानेर ।)
३४७. बातके मोठनेसे मोट हैछै ।
(कुरा गरे धेर हुन्छ ।)
३४८. बानरके हाथमे नरयर ।
(बाँदरको हातमा नरिवल ।)
३४९. बाप चमार बेटा दिलिप कुमार ।
(बाबु चमेरो सिकारी, छोरो तीरन्दाज ।)
३५०. बाप ड्राइभर बेटा खलासी ।
(बाबु ड्राइभर छोरो खलासी ।)
३५१. बाप रहल पेटमे पुत ग्याल गया ।
(बाबु गर्भ बस्ने छोरो गया जाने ।)
३५२. बाप सेर बेटा सवासेर ।
(बाबुसेर छोरो सवासेर ।)
३५३. बाबु ने भैया सबसे बडा रुपैयाँ ।
(बाबु बडा न भैया सबसे बडा रुपैयाँ ।)
३५४. बार उखारने मुर्दा हलुक ?
(रौं काट्दैमा मुर्दा हलुको हुँदैन) ।
३५५. बार मसला, एक लसुन ।
(बाह्र मसला एकै लसुन ।)
३५६. बावन पत्ता तास त्रिपन खेल ।
(बाउन्न पत्ती तासका त्रिपन्न थरी खेल ।)
३५७. बिना पादने नै गनहाइछै ।
३५८. बिना मतलबके भाषण बिनामतलबके ताली ।

(बिना मतलबको भाषण, बिना मतलबको ताली ।)

३५९. बियाह करी देरसे खेत जोती सबेरसे ।

(बिहा गर्नु ढिलो, खेत जोत्नु चाँडो ।)

३६०. बियाह करैले धन नै असगरे बैठैके मन नै ।

(बिहे गर्ने धन छैन, एकलै बस्ने मन छैन ।)

३६१. बेटा ने पुतौह ।

(छोरा न बुहारी)

३६२. बैठल बनिया कि करे यै कोठीके धान वै कोठी करे ।

(काम नपाएके पसलेले एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा समान राख्छ ।)

‘भ’.

३६३. भन्सियाके चुकल साँभ बिहान गिरहतके चुकल बरस दिन ।

(भान्सेको विग्रिए एक छाक, किसानको विग्रिए वर्ष दिन ।)

३६४. भाइ फुटे, गँवार लुटे ।

(भाइ फुटे, गँवार लुटे ।)

३६५. भागल चोरके लँगौटी सही ।

(भागदै गरेको चोरको लँगौटी नै सही ।)

३६६. भाड पेल, धतुर पेल, ले हमर तेल ।

(भाड पेल, धतुरो पेल, ले मेरो तेल ।)

३६७. भिन भेलासे परोसिया दाखिन ।

(छुटिएपछि छिमेकी सरह ।)

३६८. भुखल मुसहर सके नै ख्याल मुसहर गोइह ।

(भोको मुसहर काम गर्न सक्दैन, खाएको मुसहर गोही ।)

३६९. भुस्कौल विद्यार्थीके गत्ता मोट ।

(कमजोर विद्यार्थीको गत्ता मोटो ।)

३७०. भेटल माल, खल्तीमे हाल ।

(भेटाएको माल, खल्तीमा हाल ।)

३७१.. भेल बेटा मोइर जाई ढीडके ओभाई ।

(भएको छोरो मारी गर्भको आस ।)

३७२. भैयासंगे वैठल त भौजी संगे उठल ।

(दाइसँग खान वस्ने भाउजूसँग उठ्ने ।)

३७३. भैंसके आगे बिन बजावे भैंस करे पजवाइ ।

(भैंसीको अगाडि बिन बजाउनु ।)

३७४. भोइर धर दियोर भेसुरसे मजाक ।

(घरभरि देवर, जेठाजुसित ठट्टा ।)

३७५. भोजके बेरमे कुम्हर ।

(आगो लागेपछि कुवा खन्नु ।)

‘म’

३७६. मगनीमे पाई त न मन तौलाई ।

(सितै पाए नौ मन लिने ।)

३७७. मगहा, असरेस एको नै वैरसल पूर्वीके कोन भरोसा ।

(मगहा र असरेस नक्षत्रमा पानी परेन भने पुर्वी नक्षत्रमा के पर्ला ?)

३७८. महँगा किने एकबेर सस्ता किने बेरबेर ।

(महँगो किन्नु एक पटक सस्तो किन्नु पटक पटक ।)

३७९. महताइरके दूध चुइसके नै पुग्लौ बापके ठेङ्गहन चुइसके हेतौ ?

(आमाको दूध चुसेर पुगेन, बाबुको घुँडो चुस्ने ।)

३८०. माइर खाई त खाई छाती फाइर बतीयाई ।

(पिटाई खाए पनि छाति ठोकेर भन्नु ।)

३८१. माघके बच्चा बाघ ।

(माघको बच्चा बाघ बराबर ।)

३८२. माछ पाइनेमे न कुटियाके बखरा ।
(माछा पानीमै नौ भाग लगाउनु ।)
३८३. माछ माछ बेंगठी ।
(माछो माछो भ्यागुतो ।)
३८४. माछ सोहाइ गन्ध नै सोहाइ ।
(माछा मन पर्नु गन्ध मन नपर्नु ।)
३८५. मजबुरीके नाम महात्मा गान्धी ।
(मजबुरीको नाम महात्मा गान्धी ।)
३८६. मियाँके दौड मस्जिद तक ।
(मियाँको दौड मस्जिद सम्म ।)
३८७. मियाँ बिबी राजी त कि करतै काजी ।
(मियाँ बिबी राजी तो क्या करेंगे काजी ।)
३८८. मुँह देखके भाग लगाइछै ।
(मुख हेरी भाग लाउनु ।)
३८९. मुँहमे राम राम बगलमे छुरा ।
(मुखमा राम राम, बगलीमा छुरा ।)
३९०. मेहनतके फल मिठ ।
(मेहेनतको फल मिठो)
३९१. मौकामे चौका ।
(मौकामा चौका हान्नुपर्दछ ।)
३९२. मौस खाई मौस लगाई ।
(मासु खानु मासु लगाउनु ।)

‘य’.

३९३. यथा नाम, तथा गुण ।

(यथा नाम, तथा गुण ।)

३९४. यथा शक्ति, तथा भक्ति ।

(यथा शक्ति, तथा भक्ति ।)

३९५. यै हाथसे दियौ ओइ हाथसे लियौ ।

(एउटा हातबाट दिनु अर्को हातबाट लिनु ।)

‘र’

३९६. रक्षक भेलै भक्षक ।

(रक्षक नै भक्षक ।)

३९७. राइत खत्तम बात खत्तम ।

(रात गई बात गई ।)

३९८. राखल धन पाखन समान ।

(राखेको धन ढुङ्गो समान ।)

३९९. राम नाम सत सबके एके गत ।

(राम नाम सत्य हो सबैको एउटै गति हुन्छ ।)

४००. रासन बिनाके भाषण ।

(रासन बेगरको भाषण काम लाग्दैन ।)

४०१. रोज रोज मर्लासे एके बेर मोइरगेला निक ।

(दिनदिनै मर्नुभन्दा एकै पटक मर्नु बेस ।)

‘ल’

४०२. लगके देवता भूत बराबर ।

(नजिकको देउता हेला ।)

४०३. लगपाँचे पसार सिरुवा उसार ।

(नागपञ्मीबाट चाडपर्व सुरु सिरुवाबाट अन्त्य ।)

४०४. लातके भूत बातसे नै मानैछै ।

(लातको भूत बातले मान्दैन ।)

४०५. लार पुवारके धिधरा स्याँ बौहके भगरा ।
(लोगने स्वास्नीको भगडा परालको आगो ।)
४०६. लुटपाट जे हाथ से साथ ।
(लुटपाट जो हात सो साथ ।)
४०७. लेखीके कोनो सेखी नै ।
(लेखीको कुनै सेखी हुँदैन ।)
४०८. लैहरा जो बेटी ससुरा जो बैहिया डोलाके बेटी कतो खो ।
(माइती जानु वा घर जानु काम गरेर जहाँसुकै खानु ।)
४०९. लोभसे लाभ, लाभसे विलाप ।
(लोभले लाभ, लाभले विलाप)
४१०. लोहा लोहाके काटैछै ।
(फलामले फलामलाई काट्छ ।)

‘व’

४११. विदेशके वास सैबकुछ सत्यानाश ।
(विदेशको बास सवैथोक सत्यानाश ।)
४१२. विधिके लिखल ।
(विधिको लेखा को मेट्न सक्छ ?)
४१३. वेद से भेद भारी ।
(वेद भन्दा भेद आरी छ ।)
४१४. वैरागीके सुख ने दुःख ।
(वैरागीलाई सुख न दुःख ।)

‘श’

४१५. शक्ति से भक्ति ।
(शक्ति हुनेको भक्ति हुन्छ ।)
४१६. शङ्कासे लङ्का ।
(शङ्काले लङ्का उठाउँछ ।)

४१७. शरण मे मरण ।

(शरणमा मरण गर्नु हुँदैन ।)

४१८. शुभ काममे देर नै ।

(शुभ कार्यमा देरी नगर्नु ।)

‘स’

४१९. सयके लाठी एकके बोझ ।

(सौका लाठी एकका बोझ ।)

४२०. सय दवाइ एक पथ्य ।

(सय औषधी एक पथ्य ।)

४२१. सय दिन चोरके एक दिन सौधके ।

(सय दिन चोरको एक दिन साधुको ।)

४२२. स्याँ कलकता बौह बेपत्ता ।

(लोग्ने गयो कलकत्ता, स्वास्नी भई बेपत्ता ।)

४२३. स्याँके अर्जल भैयाको नाम ।

(सैयाँको आर्जन भैयाके नाउँ ।)

४२४. स्याँ से फुरसद नै दियोर मारे कन्धी ।

(लोग्नेसित फुर्सद छैन, देवरले माछ्छ आँखा ।)

४२५. साइरमे सभिया सरहौजनीमे अधिया ।

(साली आधि घरवाली ।)

४२६. साउनके पछिया भादोके पुर्वा बहेदिन चाइर चुल्हीके पाछु उब्जे साइर ।

(श्रावणमा पश्चिमी वायूले र भदौमा पुर्वी हावाले वर्षा गराउँदा चुल्हो निरपनि धान फल्छ ।)

४२७. साउनके सागपात भादोके दही आसिनके शीत से बचल रही ।

(श्रावणको साग, भदौको दही र असोजको शीतबाट बचेर रहनुपर्दछ ।)

४२८. सुपत कहि त असगरे रही ।

(सत्य बेल्नु एकलै बस्नु)

४२९. सैब कुत्ता काशी जेतै त गुँह के खेतै ?

(सबै कुकुर काशी गए गुहु कल्ले खाला ?)

४३०. सैब कोइ गाममे घेघहा लताममे ।

(सबै जना गाउँमा गलगाँड गाछमा ।)

४३१. सैब तीरथ बेरबेर गङ्गासागर एकबेर ।

(सब तीर्थ बारबार, गङ्गासागर एकबार ।)

४३२. सोना भेटलो नै निक हराइलो नै निक ।

(सुन पाउनु र सुन हराउनु दुवै ठीक होइन ।)

४३३. सोनारके सय चोट लोहारके एके चोट ।

(सुनारको सय चोट लोहारको एकै चोट ।)

४३४. सोम खेती बुध घर ।

(सोम खेती बुध घर)

‘ह’

४३५. हथिया चित्रा चित मडरावे घर बैठल गिरहत अगरावे कोठिया चौर धिमैरके माछ,
ढाकनले भन्सिया नाच ।

(हथिया चित्रा नक्षत्रमा पानी पर्दा कृषक घरमै बस्छन्, चामल र माछा लिएर भान्सेले
खाना पकाउँछन् ।)

४३६. हमर बरदके बार टका ।

(मेरा गोरुका बाह्रै टक्का ।)

४३७. हर देके हरवाही लागे ।

(हलो दिएर खेत जोतने)

४३८. हरबर खेती धिरे बेपार ।

४३९. हरबर बियाहमे कन्पैटमे सिनुर ।

(हडबड बिहा कन्पटी सिँदुर ।)

४४०. हरमे जहपत चौकीमे बिहाइर ।

(असजिलो काममा जसोतसो सजिलो काम गर्न तमिसने ।)

४४१. हाथ लागल बात लागल ।
(हात लाग्यो कि बात लाग्यो ।
४४२. हाथीके मुँहमे जीराके फोरन ।
(हात्तीको मुखमा जीराको फाँक ।)
४४३. हाथी चलल बजार कुत्ता भुकलक हजार ।
(हात्ती चले बजार कुकुर भुके हजार ।)

परिशिष्ट खण्ड दुई

उखान संकलनमा सहयोग गर्ने व्यक्तिहरुको जानकारी

क्र.सं.	नाम/थर	ठेगाना	उमेर	योग्यता
१	दुखन चौधरी	प्रसवनी-१ सप्तरी	६०	साक्षर
२	बमभोल चौधरी	प्रसवनी १ सप्तरी	६५	एस.एल.सी.
३.	हेम ना. चौधरी	प्रसवनी-१ सप्तरी	४८	बि.एल.
४.	उचित ना. चौधरी	प्रसवनी - ३ सप्तरी	५०	एस.एल.सी.
५	वद्री प्रसाद चौधरी	प्रसवन - ३	८७	साक्षर
६	अरुण चौधरी	हरिहरपुर - १	४७	आइ.ए.
७	सञ्जय चौधरी	सितापुर - ९	३४	इलेक्ट्रिकल ओभर सियर
८	महि ना. चौधरी	सम्भुनाथ - २	३६	इलेक्ट्रिकल ओभरसियर
९	विद्यानन्द चौधरी	भंगहा -४	४३	बि.ए.
१०	ललित चौधरी	भिमार -३	३०	बि.एस.सी.
११	श्यामानन्द चौधरी	भिडिया - ९	२९	बि.बि.एस
१२	दीप नारायण लेखी	फतेपुर - ९	४१	एस.एल.सी.
१३	दीनानाथ चौधरी	जन्डोल - १	४४	आइ.ए.
१४	विनोद चौधरी	पिपरा - ५	४२	बि.ई. मेकानिकल
१५	अनिल चौधरी	वनौली - १	३७	बि.ई. मेकानिकल
१६	हिरालाल चौधरी	खोजपुर - २	३८	बि.ई. सिभिल
१७	असोक चौधरी	कन्चिरा - ४	४०	आई.ए.
१८	कमानन्द चौधरी	मटिगढा - ३	७०	साक्षर
१९	रामलखन चौधरी	तेरहोता - १	५५	साक्षर
२०	रामविलास चौधरी	रन्जितपुर - ७	४६	एस.एल.सी.
२१	रमेश चौधरी	दौलतपुर - ८	४२	एस.एल.सी